

Історія втечі та повернення
Елена Феранте

Неаполітанський квартет #3

Світ змінюється – той, що довкола, і твій власний. Колись Ліла на заздрість усім зіграла пишне весілля й оселилася в розкішній квартирі. Тепер вона з сином мешкає в злиденній новобудові і працює на ковбасній фабриці. Колись Елена кинула виклик суспільству й поїхала геть з Неаполя. Тепер вона – успішна письменниця, готується вийти заміж за професора з поважної родини. Дві молоді жінки, подруги дитинства, урешті опинилися в різних світах. Вони не бачитимуться роками, живучи тільки спогадами та короткими телефонними розмовами. Але відстань і час не здатні зруйнувати їхню близькість.

Елена Ферранте

Історія втечі та повернення

© Edizioni e/o, 2013

© Nemiro Ltd, видання українською мовою, 2021

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2021

* * *

Вказівник дійових осіб і короткий виклад подій попередніх книг

Родина Черулло (родина чоботаря):

Фернандо Черулло – чоботар, батько Ліли. Не дозволив доньці продовжити навчання після того, як вона скінчила початкову школу.

Нунція Черулло – мати Ліли. Підтримує доньку, але не має достатнього впливу, щоб протистояти чоловікові.

Раффаелла Черулло – її називають також Ліна або Ліла. Народилася у серпні 1944 року. У шістдесят шість років безслідно зникає з Неаполя. Наймовірно здібна учениця, у десять років пише оповідання під назвою «Блакитна фея». Після початкової школи кидає навчання й опановує чоботарство. У юному віці виходить заміж за Стефано Карраччі й успішно управляє спершу

ковбасною крамницею в новому районі, а потім взуттєвим магазином на площі Мартірі. Під час відпочинку на острові Іскія закохується в Ніно Сарраторе, заради якого кидає чоловіка. У Лілі народжується син Дженнаро, а спільне життя з Ніно закінчується невдачею. Відтак Ліла виявляє, що Стефано матиме дитину з Адою Каппуччо, і остаточно йде від нього. Разом з Енцо Сканно перебирається до передмістя Сан-Джованні-а-Тедуччо і починає працювати на ковбасній фабриці Бруно Соккаво.

Ріно Черулло – старший брат Ліли, теж чоботар. Разом із батьком Фернандо завдяки Лілі та грошам Стефано Карраччі відкриває взуттєву фабрику «Черулло». Одружується з сестрою Стефано, Пінуччею Карраччі, у них народжується син Фердінандо, якого називають Діно. На честь брата Ліла назвала свого первістка Ріно.

Інші діти.

Родина Греко (родина вахтера):

Елена Греко – її ще називають Ленучча або Лен?. Народилася у серпні 1944 року і є авторкою цієї довгої оповіді, яку ви читаете. Елена починає писати в той момент, коли дізнається, що її подруга дитинства Ліна Черулло, яку тільки вона зве Лілою, зникла. Після початкової школи Елена успішно продовжує вчитися в ліцеї. Завдяки здібностям та підтримці викладачки Гальяні вона бере гору в сутичці з викладачем релігії стосовно ролі Святого Духа. Ще з дитинства вона таємно закохана в Ніно Сарраторе. За його підказкою і з неоціненною допомогою Ліли вона описує історію з викладачем релігії у статті, але часопис, з яким співпрацює Ніно, так її і не опублікував. Елена добре навчається й насамкінець отримує диплом магістра у Вищій нормальній школі в Пізі. Там само вона знайомиться й заручається з П'єтро Айротою. Також видає роман, у якому описує життя в своєму районі та підліткові переживання на Іскії.

Пеппе, Джанні та Еліза – менші брати і сестра Елени.

Батько – вахтер у мерії.

Мати – домогосподарка. Спогад про її кульгавість повсякчас переслідує Елену.

Родина Карраччі (родина дона Акілле):

Дон Акілле Карраччі – чудовисько-страхолюд із казок, спекулянт і лихвар. Його вбили.

Марія Карраччі – дружина дона Акілле, мати Стефано, Пінуччі та Альфонсо. Працює в родинній ковбасній крамниці.

Стефано Карраччі – син покійного дона Акілле, чоловік Ліли. Керує статками, нагромадженими батьком, і з часом стає успішним комерсантом завдяки добре налагодженій роботі двох ковбасних крамниць та взуттєвого

магазину на площі Мартірі, який він відкриває разом з братами Соларами. Незадоволений бурхливим шлюбом з Лілою, зав'язує стосунки з Адою Каппуччо й починає жити з нею, коли вона вагітніє, а Ліла перебирається у Сан-Джованні-а-Тедуччо.

Пінучча – донька дона Акілле. Працює спочатку в родинній ковбасній крамниці, а згодом – у взуттєвому магазині. Виходить заміж за Лілиного брата Ріно й народжує від нього сина Фердінандо, якого називають Діно.

Альфонсо – син дона Акілле. Сусід Елени по партії. Заручається з Марізою Сарраторе й управляє взуттєвим магазином на площі Мартірі.

Родина Пелузо (родина столяра):

Альфредо Пелузо – столяр. Комуніст. Його засудили за обвинуваченням в убивстві дона Акілле й посадили до в'язниці, де він помер.

Джузеппіна Пелузо – дружина Альфредо. Працює на тютюновій фабриці, живе заради дітей та ув'язненого чоловіка. Після смерті останнього накладає на себе руки.

Пасквале Пелузо – найстарший син Альфредо та Джузеппіни, муляр, комуніст-активіст. Він першим помітив Ліліну вроду й освідчився їй. Ненавидить Солар. Зустрічався з Адою Каппуччо.

Кармела Пелузо, яка просить називати себе Кармен, – сестра Пасквале, працює в галантерейному магазині, але невдовзі Ліла наймає її продавчиною в нову ковбасну крамницю Стефано. Довго зустрічалася з Енцо Сканно, але той, повернувшись з армії, без жодних пояснень покинув її. Згодом заручається з власником заправки на трасі.

Інші діти.

Родина Каппуччо (родина божевільної вдови):

Меліна – родичка Нунції Черулло, удова. Заробляє тим, що мие сходи в будинках старого району. Була коханкою Донато Сарраторе, батька Ніно. Саме через це родина Сарраторе була змушена переїхати, і Меліна ледь не збожеволіла.

Чоловік Меліни – розвантажувач ящики з овочами та фруктами на ринку, загинув за нез'ясованих обставин.

Ада Каппуччо – донька Меліни. Малою допомагала матері мити сходи. Завдяки Лілі влаштувалася продавчиною до ковбасної крамниці старого району. Довго зустрічається з Пасквале Пелузо, а потім стає коханкою Стефано Карраччі, вагітніє і починає з ним жити. З їхнього зв'язку народжується донька Марія.

Антоніо Каппуччо – її брат, механік. Зустрічався з Еленою і ревнував її до Ніно Сарраторе. Дуже хвилюється через перспективу бути призваним до війська, але коли Елена звертається до братів Солар по допомогу в цій справі, відчувається таким глибоко приниженим, що пориває з нею. Під час військової служби зазнає серйозного нервового виснаження, і його достроково демобілізують. Коли повертається у свій район, злидні штовхають його йти працювати на Мікеле Солару, який згодом посилає його до Німеччини з якимсь тривалим секретним завданням.

Інші діти.

Родина Сарраторе (родина залізничника-поета):

Донатو Сарраторе – залізничник, поет, журналіст. Страшений бабій, був коханцем Меліни Каппуччо. Коли Елена приїхала на канікули на Іскію, родина Сарраторе відпочивала в тому самому будинку, що й вона. Елена змушена була повернутися додому раніше, ніж передбачалося, щоб уникнути домагань Донато. Але наступного літа, страждаючи через роман між Ніно та Лілою, вона віддається йому на пляжі. Щоб позбутися тягара спогадів про цей принизливий досвід, Елена описує його в книжці, яку згодом публікують.

Лідія Сарраторе – дружина Донато.

Ніно Сарраторе – найстарший із п'яти дітей Донато та Лідії. Ненавидить свого батька. Дуже здібний студент. Він тривалий час підтримує таємні стосунки з Лілою, і коли вона вагітніє, вони недовго живуть разом.

Маріза Сарраторе – сестра Ніно. Заручена з Альфонсо Карраччі.

Піно, Клелія і Чиро Сарраторе – менші діти Донато та Лідії.

Родина Сканно (родина зеленяра):

Нікола Сканно – зеленяр, помер від пневмонії.

Ассунта Сканно – дружина Ніколи, померла від раку.

Енцо Сканно – син Ніколи та Ассунти, теж зеленяр. Ліла симпатизує йому змалечку. Енцо довго зустрічається з Кармен Пелузо, але після повернення з війська кидає її без жодних пояснень. У війську він знову береться до навчання й екстерном отримує диплом технічного спеціаліста. Коли Ліла вирішує остаточно піти від Стефано, він опікується нею та її сином Дженнаро й оселяється разом з ними у Сан-Джованні-а-Тедуччо.

Інші діти.

Родина Солар (родина власника бару-кондитерської з однойменною назвою):

Сильвіо Солара – хазяїн бару-кондитерської, монархіст і фашист, каморрист, замішаний у нелегальних справах району. Чинив перепони заснуванню взуттєвої фабрики «Черулло».

Мануела Солара – дружина Сильвіо, лихварка: її червона боргова книга наводить страх на всіх мешканців району.

Марчелло та Мікеле Солари – сини Сильвіо та Мануели. Зверхні й нахабні, але мають успіх у дівчат району, окрім, звісно, Ліли. Марчелло закохується в Лілу, але вона відмовляє йому. Мікеле – трохи молодший від Марчелло, холоднокровніший, розумніший і свавільніший від нього. Зустрічається з Джильйолю, донькою кондитера, але з роками в ньому вириває хвороблива одержимість Лілою.

Родина Спаньйоло (родина кондитера):

Синьйор Спаньйоло – кондитер у барі «Солара».

Роза Спаньйоло – дружина кондитера.

Джильйола Спаньйоло – донька кондитера, наречена Мікеле Солари.

Інші діти.

Родина Айрот:

Гвідо Айрота – викладач грецької літератури.

Аделе – його дружина. Співпрацює з міланським видавництвом, яке публікує роман Елени.

Маріароза Айрота – старша дочка, викладачка історії мистецтва в Мілані.

П'єтро Айрота – університетський товариш Елени та її наречений, на якого чекає блискача академічна кар'єра.

Викладачі:

Ферраро – учитель і бібліотекар. Коли Ліла з Еленою були дітьми, він нагороджував їх книжками за любов до читання.

Олів'єро – учителька. Вона першою помітила здібності Ліли та Елени. Десятирічна Ліла написала оповідання під назвою «Блакитна фея». Оповідання це дуже сподобалось Елені, і вона дала його почитати Олів'єро. Але вчителька, роздратована тим, що батьки Ліли не дозволили їй продовжити навчання, так нічого і не сказала про нього. Ба більше – перестала цікавитися Лілою і зосередилась лише на успіхах Елени. Помирає

після тривалої хвороби невдовзі після того, як Елена здобуває університетський диплом.

Джераче – викладач гімназії.

Гальяні – викладачка ліцею. Дуже освічена жінка, комуністка. Її відразу вразив розум Елени. Позичає їй книжки, захищає в конфлікті з викладачем релігії, запрошує до себе додому на вечірку, яку влаштовують її діти. Їхні стосунки стають прохолодними, коли Ніно, захопившись Лілою, кидає Надю.

Інші персонажі:

Джино – син аптекаря. Перший хлопець Елени.

Нелла Інкардо – двоюрідна сестра вчительки Олів'єро. Живе в Барано на Іскії і влітку здає кілька кімнат свого будинку родині Сарраторе. У неї жила Елена, коли відпочивала на морі.

Армандо – студент-медик, син викладачки Гальяні.

Надя – студентка, донька викладачки Гальяні і дівчина Ніно, який, закохавшись у Лілу на Іскії, пориває з нею, написавши про це в листі.

Бруно Соккаво – друг Ніно Сарраторе, син багатого промисловця з Сан-Джованні-а-Тедуччо. Дає Лілі роботу на ковбасній фабриці, що належить його родині.

Франко Марі – студент, хлопець Елени в перші роки навчання в університеті.

Міжчасся

1

Востаннє Лілу я бачила п'ять років тому, узимку 2005-го. Ми гуляли рановранці вздовж головної вулиці, неспроможні подолати своє зникання – так було між нами вже багато років. Пригадую, що говорила тільки я, а вона тільки щось наспівувала, віталася з якимись людьми, які їй не відповідали, і якщо зрідка й переривала мене, то лиш вигуками, без очевидного зв'язку з моїми словами. За ті роки сталося надто багато поганих, а часом і жахливих речей, і, щоб відновити довіру, нам варто було поділитися таємними думками, але мені не ставало сили знайти слушні слова, а вона силу, може, й мала, та не мала бажання і не бачила в тому жодного сенсу.

Та я однаково дуже любила її і, коли приїздила до Неаполя, завжди намагалася побачитися з нею, хоча, мушу сказати, трохи цих зустрічей побоювалася. Вона дуже змінилася. Тепер уже старість наступала на нас обох, але якщо я боролася зі схильністю до повноти, то вона незмінно була сама шкіра й кістки. Носила геть сиве коротке волосся, яке сама собі підстригала, але не тому, що їй так подобалося, а через недбалість. Укриті зморшками обличчя дедалі більше нагадувало її батька. Сміялась вона нервово, майже пискляво, і говорила занадто голосно. Увесь час жестикулювала, і в рухах її було стільки лютої рішучості, що здавалось, ніби вона хоче перерубати навпіл будинки, дорогу, перехожих і мене.

Ми вже дійшли до будівлі початкової школи, коли нас обігнав захеканий молодик, якого я не знала, і гукнув їй, що на клумбі біля церкви знайшли труп якоїсь жінки. Ми поквапились до скверика, і Ліла, безцеремонно проштовхуючись, потягла мене за собою в гущу цікавих. Жінка лежала на боці, вона була надзвичайно товста і мала на собі старомодний темно-зелений порошоківник[1 – Плащ. (Тут і далі прим. ред.)]. На відміну від мене, Ліла впізнала її відразу: то була наша подруга дитинства Джильйола Спаньйола, колишня дружина Мікеле Солари.

Я не бачила її вже кілька десятків років. Її в минулому вродливе обличчя споганіло, щиколотки набрякли. Колись каштанове, а тепер вогняно-руде волосся, довге, як і замолоду, але рідке, розсипалось по зрушеному ґрунті. Одна нога була взута у сильно поношену туфлю на низькому підборі, а на другій була лише тісна сіра вовняна панчоха з діркою на великому пальці, туфля ж лежала за метр від неї, немов вона скинула її, хвищаючи ногами, щоб захиститись від болю або страху. Я розплакалася, Ліла глянула на мене роздратовано.

Ми сіли на лаву неподалік і стали мовчки чекати, доки Джильйола заберуть геть. Що з нею сталося, як вона померла – поки що цього не знав ніхто. Ми пішли до Ліли додому – у ту невеличку стару квартиру її батьків, у якій вона тепер жила з сином Ріно. Завели розмову про нашу подругу. Ліла наговорила про неї всякої гидоти, мовляв, паскудне життя вона вела, підле й нікчемне. Але тепер я пропускала її слова повз вуха – я не могла прогнати спогад про Джильйолине обличчя у профіль на голій землі, про її довге рідке волосся, про білувату шкіру, що проступала крізь волосся на черепі. Скількох людей, наших однолітків, уже не було серед живих, вони зникли зі світу: хто через хворобу, хто під тягарем життєвих випробувань, які, мов наждаком, стирали їхні нерви, хто загинув не своєю смертю. Якийсь час ми сиділи отак апатично на кухні, не маючи ані найменшого бажання прибирати зі столу, а тоді знову вийшли надвір.

Був чудовий зимовий день, світило сонце, звеселяючи все навколо. На відміну від нас, старий район залишився таким, як був. Зовсім не змінилися низькі сірі будинки, двір, де ми гралися, головна вулиця; тою самою лишалася темна паша тунелю, усюди так само панувало насильство. А от навколишній краєвид змінився. Зеленкуватих плес ставків більше не було, колишня консервна фабрика зникла. На їхньому місці стояли, виблискуючи, скляні хмарочоси, колишні символи світлого майбутнього, у яке ніхто ніколи не вірив. Усі ці зміни я помічала з року в рік, іноді з цікавістю, але частіше байдуже. У дитинстві я собі уявляла, буцімто поза нашим районом Неаполь повен всіляких дивовиж. Наприклад, кількадесять років тому мене страшенно вразив хмарочос на площі Гарібальді: я

захоплено спостерігала, як поруч з модерною спорудою центрального залізничного вокзалу поверх за поверхом виростає кістяк цієї будівлі, яка тоді здавалась нам височенною. Проходячи площею, я завжди ним замилювалася. «Дивись-но, який він високий», – казала я Лілі, Кармен, Пасквале, Аді, Антоніо – усім тодішнім друзям, з якими ми їздили на море, туди, де починаються багаті квартали. Там, нагорі, думалось мені, живуть ангели, і звідти вони можуть насолоджуватися видом на ціле місто. Як мені хотілося вилізти туди, забратися аж на вершечок! Хоч він був за межами нашого району, то був наш хмарочос, бо ми день у день бачили, як він росте. Але потім будівництво зупинилося. Коли я повернулася з Пізи додому, привокзальний хмарочос більше не здавався мені символом оновлення міста, а радше доказом нездарності тутешнього люду.

У ті часи я зрозуміла, що між нашим районом і всім Неаполем великої різниці немає, бо занепад заповнив усе. Повертаючись у рідне місто, я щоразу помічала, як воно стає дедалі крихкішим, не витримує змін пів року, спеки, холоду, а насамперед гроз. То заливає станцію на площі Гарібальді, то завалюється галерея напроти музею, то десь зсувається земля і надовго вимикають струм. Моя пам'ять зберігала спогад про повні небезпек темні вулиці, дедалі хаотичніший вуличний рух, ями в бруківці, великі калюжі. Переповнена каналізація вивергала нечистоти. Потоки стічних вод, відходів і бацил виливалися в море з пагорбів, забудованих новими вутлими спорудами, або ж роз'їдали підземний світ. Люди вимирали через занедбаність, корупцію, сваволю, проте на кожних нових виборах із захватом підтримували політиків, які робили їхнє життя нестерпним. Зійшовши з потяга, я з осторогою йшла вулицями, де минуло моє дитинство, і завжди говорила діалектом, немов подаючи знак: я своя, не чіпайте мене.

Коли я скінчила університет і одним махом написала оповідання, яке за кілька місяців геть несподівано вилилося в книжку, у мене виникло враження, що світ, з якого я вийшла, розвалюється ще більше. У Пізі та Мілані я почувалася добре, іноді навіть щасливо, а при кожному поверненні в рідні місця боялася, що якісь непередбачені обставини не дозволять мені виїхати звідси і все те, що я здобула, у мене заберуть. Що більше не зможу зустрітися з П'етро, за якого невдовзі мала вийти заміж; що більше не побачити мені чепурного приміщення видавництва; що більше не тішитимуся вишуканим товариством Аделе, моєї майбутньої свекрухи – такою матір'ю, як вона, моя мати не була ніколи. Раніше місто теж здавалося мені занадто людним – страшна тиснява повсюди, від площі Гарібальді до кварталів Форчелла і Дукеска, до вулиць Лавінайо та Реттіфіло. Наприкінці 1960-х у мене склалося враження, що натовп став ще більшим, а дратівливість й агресивність людей вийшли з-під будь-якого контролю. Якось вранці я подалася до вулиці Меццоканноне, де кілька років до того працювала продавчиною у книгарні. Я пішла туди з цікавості, щоб знову побачити місце, де я трудилася, а насамперед – щоб подивитися на університет, у якому ніколи не була. Я хотіла порівняти його з Вищою нормальною школою в Пізі, а ще сподівалася зустріти дітей викладачки Гальяні – Армандо й Надю – і похвалитися перед ними тим, чого мені вдалося досягти. Але вулиця та університетські приміщення сповнили мене неспокоєм, там була сила-силенна студентів з Неаполя, провінції і з цілого Півдня. Одні були добре одягнені, галасливі й самовпевнені, а інші – неотесані й затуркані. Вони юрмилися біля входу, в аудиторіях, стояли у довгих чергах перед канцеляріями, де вряди-годи спалахували сварки. Трое чи четверо побилися за кілька кроків від мене, без жодного приводу, немов

ім досить було побачити одне одного, щоб вибухнути лайкою і стусанами, їхня чоловіча лють вимагала крові, виливалась у крики говіркою, яку я ледве розуміла. Я поквапилася геть, немов відчула загрозу в місці, яке вважала безпечним і приязним.

Коротко кажучи, щороку мені здавалося, що стає дедалі гірше. У той період злив сталися й інші руйнації – цілий багатопверховий будинок заповся і перехилився на один бік, немов людина, яка сперлася на поїдений шашелем підлокітник, а той зламався. Були загиблі й поранені. Крики, бійки, вибухи саморобних бомб. Здавалось, ніби місто виношує у своєму лоні гнів, що ніяк не може вийти назовні, а тому роз'їдає його зсередини або ж вибухає на поверхні гнійниками, просяклыми отрутою, яка вивергається на всіх – на дітей, дорослих, літніх людей, мешканців інших міст, на американців з НАТО, на туристів усіх національностей, на самих неаполітанців. Як можна було витримати в такому місці, де всюди панували безлад і небезпека – на околицях і в центрі, на пагорбах і під Везувієм? Яке жахливе враження справило на мене передмістя Сан-Джованні-а-Тедуччо і сама дорога до нього! Яке жахливе враження справила на мене фабрика, де працювала Ліла, і сама Ліла, Ліла, яка жила з малою дитиною в убогій оселі разом з Енцо, але не спала з ним! Сказала, що він хоче розібратися, як працюють комп'ютери, а вона допомагає йому в цьому. Мені запам'ятався цей її голос, вона немов хотіла викреслити зі свого життя Сан-Джованні, ковбаси, запах фабрики, своє становище, тому самовпевнено кидала всілякі хитромудрі назви, як-от Центр кібернетики при державному університеті в Мілані чи радянський Центр застосування комп'ютерів у суспільних науках. Вона переконувала мене, що невдовзі подібний центр створять і в Неаполі. Я подумала собі: у Мілані – цілком можливо, у Радянському Союзі – безперечно, але не тут, усе це лише божевільня твоєї неспокійної голови, у яке ти втягуєш ще й бідолошного, відданого тобі Енцо. А найкраще – це втекти звідси. Накивати п'ятами безповоротно, подалі від того життя, яким ми жили від самого народження. Оселитися на якихось добре впорядкованих теренах, де й справді все можливо. Як це зробила я. Але за всі ці десятиліття я зрозуміла, що помилялася, бо це просто ланцюг з дедалі більшими ланками: район пов'язаний з містом, місто – з Італією, Італія – з Європою, а Європа – з цілою планетою. І нині я твердо переконана: хворий не лише наш район, не лише Неаполь, а вся земна куля, увесь Всесвіт і всі можливі всесвіти. І вся штука в тому, щоб приховати, зокрема від себе, справжній стан справ.

Я виголосила все це Лілі дещо пафосним тоном того пополудня, узимку 2005 року. Я хотіла визнати, що вона все добре зрозуміла ще в дитинстві, не ступивши й кроку за межі Неаполя. Але майже відразу мені стало соромно, бо у своїх словах я відчула злостивий старечий песимізм і знала, що вона цього терпіти не може. Ліла вишкірила старі зуби в усмішці, більше схожій на нервову гримасу, й сказала:

– Думаєш, ти всі розуми поїла, що можеш усіх повчати? Чого тобі треба? Хочеш написати про нас? Про мене?

– Ні.

– Кажи правду.

– Це було б занадто складно.

- Але ти про це думала і досі думаєш.

- Трохи думала.

- Дай мені спокій, Лену. Дай нам усім спокій. Ми всі маємо зникнути, ми ні на що не заслуговуємо, ні Джильйола, ні я, ніхто!

- Неправда.

Вона скроїла гидку міну незадоволення й пильно подивилася на мене: зіниці ледве видно, губи стиснуті.

- Гаразд, - сказала вона, - пиши, якщо тобі так хочеться, пиши про Джильйола, про кого завгодно. Але в жодному разі не про мене. Навіть не смій, пообіцяй, що не будеш.

- Не писатиму ні про кого, і про тебе теж.

- Гляди, я не спускатиму з тебе ока.

- Як це?

- Залізу у твій комп'ютер, прочитаю файли і зітру їх.

- Та ну!

- Гадаєш, я не можу?

- Та я знаю, що можеш. Але я зумію захиститися.

Вона засміялася своїм давнім злостивим сміхом.

- Не від мене.

2

Я добре запам'ятала ці три слова, це було останнє, що вона мені сказала: не від мене. Я пишу вже кілька тижнів, пишу що є сили, не марнуючи часу на перечитування. Якщо Ліла ще жива - фантазую я, сьорбаючи каву і дивлячись, як По б'є хвилями об опори моста принцеси Ізабелли, - вона не стримається, залізе в мій комп'ютер, усе це прочитає. Тоді вона, стара дивачка, точно розсердиться на мене за непослух, захоче втрутитися, щось виправить, щось додасть та й забуде про своє бажання зникнути. Потім мию чашку, підходжу до письмового стола і знов беруся за писання. Вертаюся до тієї холодної весни в Мілані, до того вечора понад сорок років тому, коли чоловік в окулярах з товстими скельцями так саркастично говорив у книгарні перед усіма про мене і мою книжку, а я відповідала йому, розгублена й перелякана. Аж тут раптом підвівся Ніно Сарраторе, якого важко було впізнати через неохайну, чорну як смола бороду, і жорстко виступив проти того чоловіка. Від тієї миті все мое ество стало німо викрикувати його ім'я - я так давно його не бачила, років чотири чи п'ять - і хоч у мене всередині все заклало від напруги, я відчула, що палаю.

Коли Ніно завершив, той чоловік стриманим жестом попросив слова у відповідь. Було зрозуміло, що йому виступ не сподобався, але мене переповнювали бурхливі емоції, щоб я могла зрозуміти, чому саме. Звісно, я помітила, що Ніно змістив фокус з літератури на політику, причому досить-таки брутальним, геть не шанобливим способом. Але тоді я не надала цьому великого значення – я ніяк не могла пробачити собі, що не зуміла дати гідну відсіч, що показала себе недотепою перед такою освіченою публікою. А я ж недотепою не була. Коли в ліцеї я раптом опинялася в невідповідній ситуації, я намагалася наслідувати викладачку Гальяні, її тон і манеру висловлювання. У Пізі цього взірця виявилось замало, тут я мала справу з набагато крутішими людьми. Франко, П'єтро і всі найкращі студенти, а ще, звісно, авторитетні викладачі Нормальної школи висловлювалися складно, писали з вишуканою майстерністю, вирізнялися аналітичними здібностями, бездоганною логікою – усього цього в Гальяні не було. І я вчилася бути такою, як вони. Часто мені це вдавалося, і я повірила, що опанувала слова настільки, що назавжди позбулася почуття неприкаяності, навчилася приборкувати емоції й уникати імпульсивних висловлювань. Одне слово, я озброїлася таким способом говорити і писати, який давав змогу – за допомогою продуманих наперед слів, розбудованої і обміркованої структури висловлювання, поступового наростання аргументів та неодмінної граматичної бездоганності – ушент знищити співрозмовника і назавжди позбавити його бажання заперечувати. Але того вечора все пішло якось не так. Спершу Аделе зі своїми друзями, яких я вважала вельми начитаними, а потім той чоловік в окулярах з товстими скельцями вселили в мене ніяковість. Я знову стала старанною дівчинкою з провінції, донькою вахтера, у мові якої вчуваються південні інтонації і яка сама дивується, як це вона опинилася тут у ролі молодшої й освіченої письменниці. Я втратила віру в себе і тому говорила непереконливо, непослідовно. А коли я ще й побачила Ніно! Його поява знищила в мені рештки самовладання, а виступ на мій захист підтвердив, що все, чого я навчилася, раптом кудись поділося. Ми обоє походили майже з того самого середовища і обоє докладали зусиль, щоб навчитися цієї манери висловлювання. Та він не лише вмів її використовувати – природно й невимусно – проти співрозмовника, але й іноді, коли вважав за потрібне, дозволяв собі навіть навмисне порушувати гармонію вишуканої літературної мови з такою безсоромною зверхністю, що професорський тон чоловіка в окулярах з товстими скельцями на цьому тлі видавався анахронічним, а то й смішним. Тому, побачивши, що цей чоловік хоче знов узяти слово, я подумала: він дуже розсердився, і якщо вже раніше він так шпетив мою книжку, то тепер паплюжитиме її ще більше, щоб принизити Ніно, який її захищав.

Але, схоже, того чоловіка цікавило інше: він більше не говорив про мій роман, не згадував мене. Натомість він зосередився на деяких висловах, які Ніно вжив побіжно, але повторив кілька разів: то були фрази на кшталт «зарозумілість інтелектуальних вельмож», «антиавторитарна література». Лише тоді я зрозуміла, що розсердив його саме політичний пафос виступу. Йому не сподобались ці слова, і, аби наголосити на цьому, він несподівано перейшов з низького голосу на саркастичний фальцет («отже, гордість з пізнання нині вважається зарозумілістю, отже, тепер навіть література стала антиавторитарною?»). Відтак вчепився у слово «авторитарний». «Дяка Богові, – мовив він, що є ще методи, нехай навіть авторитарні, якими можна поставити на місце недовчених молодиків, що снують усілякі химери, послуговуючись маячнею, почутою на бозна-яких альтернативних

університетських курсах». І ще довго просторікував на цю тему, звертаючись до публіки – і жодного разу до Ніно чи до мене. А в кінці він зосередився спершу на літньому критикові, який сидів поруч зі мною, а тоді прямо звернувся до Аделе, яка, мабуть, від самого початку була справжньою ціллю його випадів. «Я звинувачую не молодь, – сказав він, підсумовуючи, – а зрілих учених, які задля власного інтересу завжди готові підхопити будь-яку дурницю, якщо вона в моді». Тут він врешті замовк і рушив до виходу, прокладаючи собі шлях неголосними, але енергійними «пробачте», «можна пройти», «дякую».

Присутні підводилися, щоб пропустити його, їхні обличчя відбивали неприязнь, але водночас і шанобу. Тут я врешті остаточно зрозуміла, що то була якась поважна особа з таким високим престижем, що навіть Аделе на його похмурий прощальний кивок відповіла сердечним «дякую, до побачення». І, мабуть, саме тому Ніно здивував усіх, коли владно й водночас глузливо назвав його професором, даючи зрозуміти, що знає, з ким має справу – «Професоре, куди ви, не тікайте» – а тоді шпарко підбіг до нього на своїх довгих ногах, заступив дорогу і кинув в обличчя кілька різких фраз. Я щось недочула, дещо не до кінця зрозуміла, але, схоже, слова йому допекли, як розжарені на сонці сталеві дроти. Чоловік слухав, стоячи нерухомо і не виявляючи нетерплячості, а тоді махнув рукою – мовляв, відійди – і вийшов.

3

Я встала з-за столика приголомшена. Мені не вірилося, що Ніно справді тут, у Мілані, у цій залі. Але так, це справді він, він прямував мені назустріч, усміхаючись, але без поквапу, розміреним кроком. Ми потисли одне одному руки – його рука була гаряча, а моя крижана, – обмінялися фразами про те, як приємно нарешті зустрітися знову. Усвідомлення того, що цього вечора найгірше вже позаду, що ось він переді мною, справжній, трохи вгамувало мою досаду, але я досі була схвильована. Я відрекомендувала його критикові, який розхвалював мою книжку, сказала, що це мій приятель з Неаполя, що ми разом навчалися в ліцеї. Хоча критикові теж дісталось від Ніно, він поведився люб'язно, похвалив його за виступ проти професора, приязно згадав Неаполь і загалом говорив з ним як із хорошим студентом, якого слід заохочувати. Ніно пояснив, що вже давно живе в Мілані, займається економічною географією і належить – тут він усміхнувся – до найнижчої категорії академічної ієрархії, тобто є асистентом. Він говорив приязним тоном, без тих дещо похмурих ноток, які вчувалися в його голосі в юності, і мені здалося, що панцир на ньому тепер дещо легший, ніж той обладунок, що так захоплював мене в ліцеї. Він немов позбувся зайвої ваги, щоб мати змогу фехтувати спритніше й елегантніше. Я з полегкістю зауважила, що на пальці в нього не було обручки.

Тим часом підійшло декілька подруг Аделе з проханням підписати книжку, і це мене схвилювало, адже таке відбувалося зі мною вперше. Я завагалася: мені не хотілося втрачати з виду Ніно навіть на мить, але я прагнула також згладити враження незграбного дівчиська, яке я, мабуть, на нього справила. Тому я залишила його з літнім викладачем – його звали Тарратано – і привітно заговорила зі своїми читачками. Я думала закінчити з ними швидко, але примірники мого роману були нові, пахли друкарнею, не те що

смердючі пошарпані книжки, які ми з Лілою брали в районній бібліотеці, і мені не хотілося псувати їх поспішними карлючками. Найкращим почерком, як учила вчителька Олів'єро, я виводила вигадливі присвяти, і жінки, що чекали в черзі, почали втрачати терпіння. Серце мені страшенно билось, я не зводила з Ніно очей. Я тремтіла від самої думки, що він піде геть.

Він не пішов. Тепер до них з Тарратано підійшла Аделе і Ніно щось говорив їй, водночас шанобливо й невимушено. Я згадала, як він розмовляв у коридорах ліцею з викладачкою Гальяні, і в моїй уяві образ того блискучого ліцеїста легко злився з тим молодим чоловіком, яким він став. Натомість я відразу відкинула – як нікому не потрібне відхилення й джерело страждання для всіх – спогад про студента на Іскіі, коханця моєї заміжньої подруги, розгубленого хлопця, який ховався у вбиральні крамниці на площі Мартірі, батька хлопчика Дженнаро, якого він ніколи не бачив. Звісно, Ліла ввірвалася в його життя і збила з дороги, але – як мені тепер було цілком очевидно – то був лише короткий епізод. Яким би сильним не виявилось для нього це переживання, які б глибокі сліди воно в ньому не залишило, однаково все скінчилося. Ніно віднайшов себе самого, і мене це тішило. Я подумала: треба сказати Лілі, що я його бачила, що в нього все гаразд. А потім передумала: ні, нічого я їй не скажу.

Коли я скінчила підписувати книжки, зала уже спорожніла. Аделе ніжно взяла мене за руку й почала хвалити за те, як гарно я говорила про свою книжку і як достойно відповіла на ту негарну репліку – так вона це назвала – чоловіка в окулярах з товстими скельцями. Оскільки я заперечувала (бо добре знала, що це була неправда), вона запитала в Ніно та Тарратано, і вони обидва, певна річ, розсипались у компліментах. Ніно навіть сказав, серйозно дивлячись на мене: «Ви не знаєте, якою була ця дівчина ще в гімназії – розумниця, дуже начитана, відважна і напрочуд красива». Мое обличчя спалахнуло, а він з вишуканою іронією почав розповідати про мій тодішній конфлікт з викладачем релігії. Аделе уважно слухала й часто сміялася. «У нашій родині ми швидко помітили чесноти Елени», – сказала вона, а відтак оголосила, що замовила столик у поблиському ресторанчику. Я запанікувала, збентежено промимрила, що втомилася і не голодна, і дала всім зрозуміти, що воліла б прогулятися з Ніно перед сном, адже ми так давно не бачилися. Я знала, що це нечемно, бо та вечерея мала відбутися на мою честь, а також як подяка Тарратано за те, що він просував мою книжку, але зупинитись не могла. Аделе якусь мить іронічно дивилася на мене, відповіла, що, звісно, мого товариша теж запрошено, і таємниче додала, наче щоб винагородити мене за те, чим я пожертвувала: «Я приберегла для тебе чудовий сюрприз». Я стривожено глянула на Ніно: чи прийме він запрошення? Він сказав, що не хоче нав'язуватися, глянув на годинник і погодився.

Ми вийшли з книгарні. Аделе тактовно пішла вперед разом з Тарратано, ми з Ніно йшли за ними. Але дуже швидко я зрозуміла, що не знаю, що йому сказати; я боялася, що будь-яке слово виявиться недоречним. Однак він не дав запанувати мовчанці. Знову похвалив мою книжку, а потім з великою пошаною заговорив про родину Айрот (назвав їх «однією з найкультурніших родин, які ще щось вагають в Італії»), сказав, що знайомий із Маріарозою («вона завжди на передовій; два тижні тому ми страшенно посварилися»),

привітав мене, бо щойно дізнався від Аделе, що я заручилася з П'етро, здивував мене, заявивши, що читав його книжку про вакхічні обряди; але передусім з надзвичайною повагою згадав главу сім'ї, професора Гвідо Айроту: це, мовляв, «справді виняткова людина». Мене трохи роздратувало, що він уже знає про мої заручини, а те, що похвала моему роману була лиш вступом до далеко завзятіших дифірамбів цілій родині П'етро та його книжці, справило мені прикрість. Я перервала, запитавши про його життя, але нічого конкретного він не відповів, лиш згадав про томик, який має невдовзі вийти: це, мовляв, річ нудна, але він мусив його написати. Я не відступала і спитала, чи не було йому перший час складно в Мілані. Він кинув кілька слів про проблеми південця, який опиняється на Півночі без ламаного шеляга в кишені. А тоді ні сіло ні впало спитав:

– А ти повернулась до Неаполя?

– Поки що так.

– Живеш у нашому районі?

– Так.

– Я остаточно порвав з батьком і не бачуся ні з ким з родини.

– Шкода.

– Так краще. Мені лиш прикро, що я не знаю, як там Ліна.

На мить я подумала, що помилилась, що Ліла нікуди не поділася з його життя, що він прийшов у книгарню не заради мене, а лише щоб спитати про неї. Тоді я сказала собі: якби він і справді хотів дізнатися про Лілу, за стільки років він знайшов би спосіб це зробити, й імпульсивно відповіла рішучим тоном, немов прагнула швидко закрити тему:

– Вона покинула чоловіка і живе з іншим.

– Хто в неї народився – хлопчик чи дівчинка?

– Хлопчик.

Він незадоволено скривився й мовив:

– Ліна смілива, аж занадто смілива. Але вона не вміє підкорятися реальності, нездатна сприймати інших такими, якими вони є, та й себе саму теж. Кохати їй було нелегко.

– У якому сенсі?

– Вона не знає, що таке відданість.

– Перебільшуєш.

– Ні, з нею явно щось не те – з її головою і зі всім іншим, це помітно було навіть під час сексу.

Ці останні слова – навіть під час сексу – вразили мене найбільше. Отже, для Ніно стосунки з Лілою були досвідом негативним? Отже, це його негативне ставлення стосувалося й сексу? Адже саме це він тільки-но сказав, збентеживши мене. Я кілька секунд вдивлялась у темні постаті Аделе та її приятеля, які йшли перед нами. Збентеження перейшло у тривогу, я відчула, що слова «навіть під час сексу» були лише вступом, що він збирається висловитися ще відвертіше. Кілька років тому Стефано після свого одруження якось звівся мені, розповів про проблеми з Лілою, але у своїх звіряннях ніколи не згадував про секс, і ніхто в нашому районі про це не згадав би, говорячи про кохану жінку. Важко було собі уявити, приміром, щоб Пасквале розповідав мені про Адину сексуальність чи тим паче щоб Антоніо говорив з Кармен чи Джильйоолою про секс зі мною. Про це чоловіки розмовляли між собою, і якщо ми, дівчата, були або ставали їм байдужі, висловлювались дуже вульгарно. Але між чоловіками та жінками про таке не говорилося. Натомість я відчула, що Ніно, цей новий Ніно, вважав цілком нормальним обговорювати зі мною статеві стосунки, які він мав із моєю подругою. Я збентежилась і відступила. Про це теж, подумала я про себе, ніколи не розповім Лілі, а вголос з награною невимушеністю мовила: усе це давно минуло, не варто засмучуватися, повернімось до тебе, над чим працюєш, які перспективи в університеті, де мешкаєш, живеш сам? Та в ці слова я вклала забагато запалу, і він, напевно, зрозумів, що я хочу якомога швидше закрити цю тему. Іронічно посміхнувся і почав відповідати на мої запитання. Тим часом ми вже дійшли до ресторану.

5

Аделе розсадила всіх по місцях: мене – поруч з Ніно, Тарратано – навпроти, сама сіла біля Тарратано і навпроти Ніно. Ми зробили замовлення, а розмова тим часом перейшла на того чоловіка в окулярах з товстими скельцями, викладача італійської літератури – як я зрозуміла – постійного дописувача до газети «Корр'єре делла сера», християнського демократа. Аделе та її приятель дали вже собі волю. Офіційна презентація в книгарні скінчилася, і вони досхочу говорили про нього всілякі гидкі речі, нахваляючи Ніно за те, як він виступив проти нього і поклав на лопатки. А особливо вони сміялися, згадуючи слова, які Ніно кинув йому навздогін, коли той полишав залу, – слова, які вони чули, а я ні. Вони попросили його точно повторити цю фразу, а Ніно оборонявся, кажучи, що не пам'ятає. Але згодом він таки повторив її, можливо, цього разу прикрасивши, щось на кшталт: «Щоб захистити владу, ви погоджуєтесь на авторитаризм і готові навіть скасувати демократію». Від тієї миті говорили лише вони трое, з дедалі більшим азартом, про секретні служби, про Грецію, про тортури у грецьких в'язницях, про В'єтнам, про несподіване піднесення студентського руху не тільки в Італії, а й у всій Європі та світі, про статтю професора Айроти в часописі «Іль Понте» – Ніно сказав, що поділяє кожне його слово – щодо стану університетської науки та освіти.

– Я скажу доньці, що стаття вам сподобалась, – мовила Аделе, – Маріароза вважає її невдалою.

– Маріарозі подобається тільки те, чого світ дати не може.

– Браво, це істинна правда.

Я нічого не знала про цю статтю майбутнього свекра. Це мене збентежило, і я мовчки прислухалась до розмови. Спершу іспити, потім диплом, а відтак книжка та її поспішний вихід у світ забирали значну частину мого часу. Я лиш приблизно знала про те, що діялося у світі, і до мене майже нічого не доходило про студентів, маніфестації, сутички, поранених, арешти, кровопролиття. Оскільки я вже ніяк не була пов'язана з університетом, про тамтешні маразми я знала лише з буркотіння П'етро, який весь час нарікав на це, як він казав, «пізанське болітце». Тому вся ця історія мала для мене вельми туманний вигляд. Але мої співбесідники, схоже, дуже добре орієнтувалися в цьому тумані, а найкраще з усіх – Ніно. Я сиділа коло нього і слухала, торкаючись ліктем його ліктя, і хоч контакт цей був лише через тканину, мене він все одно хвилював. Ніно зберіг свою любов до цифр: називав кількість університетських абітурієнтів, яких стало надто багато, говорив про фактичну місткість будівель, про те, скільки годин насправді відпрацьовують університетські вельможі, а скільки часу вони замість того, щоб проводити дослідження й викладати, засідають у парламенті чи різних правліннях або ж дають високооплачувані консультації чи займаються приватною професійною діяльністю. Аделе погоджувалася з ним, і її приятель теж, іноді вони теж щось додавали, згадуючи людей, про яких я ніколи не чула. Я відчула себе зайвою. Моя книжка, привід для цього святкування, більше нікого не цікавила, свекруха, схоже, навіть забула, що обіцяла мені якийсь сюрприз. Я шепнула, що вийду на хвилинку, Аделе не уважно кивнула, а Ніно далі пристрасно говорив. Тарратано, мабуть, подумав, що мені нудно, і сказав з турботою, майже пошепки:

– Вертайтесь швидше, мені дуже важливо почути вашу думку.

– У мене немає думок, – відповіла я, ледь усміхаючись.

Він теж відповів мені усмішкою:

– Письменниці неважко якусь думку вигадати.

– Можливо, але я не письменниця.

– Авжеж письменниця.

Я пішла в туалет. Щоразу, як Ніно розтуляв рота, він показував мені мою відсталість. «Треба працювати над собою, – подумала я, – як же можна було так себе занедбати?» Звісно, за бажання я можу на словах вдавати і компетентність, і ентузіазм. Але далі так не можна, я забила собі голову всіляким непотребом, а натомість стількох важливих речей не знала. Після розриву з Франко я втратила ту дешифру допитливості до світу, якої набралася від нього. А заручини з П'етро нічим мені не допомогли – те, що не цікавило його, перестало цікавити й мене. Як сильно відрізняється П'етро від свого батька, від сестри, від матері... І ще більше він відрізняється від Ніно. Якби це залежало від нього, я б ніколи не написала свого роману. Звістку про його публікацію він сприйняв майже з прикристю, немов я порушила якомусь академічний етикет. А може, я перебільшую, можливо, проблема лише в мені. Може, річ у моїй обмеженості, я можу зосереджуватися лише на чомусь одному за раз, а все інше змушена відкидати. Але тепер я змінюся. Тільки-но скінчиться ця нудна вечора, я не відстану від Ніно, гулятимемо цілу ніч, і я розпитаю його, які книжки

мені варто читати, які фільми дивитися, яку музику слухати. Візьму його під руку і скажу: мені холодно. Невиразні наміри, незакінчені речення. Я сама від себе приховала тривогу, яка мене охопила, і лиш подумала: це може бути єдина нагода, завтра я іду і більше його не побачу.

Тим часом я зі злістю розглядала себе в дзеркалі. Обличчя втомлене, прищипи на підборідді та фіолетові кола під очима провіщали місячні. Я негарна, низенька, маю завеликі груди. Я вже давно мала б зрозуміти, що ніколи йому не подобалась – невипадково він вибрав Лілу, а не мене. І що з того вийшло? «З нею щось не те, навіть під час сексу», – сказав він. Мені не треба було ухилятися від розмови. Треба було виявити інтерес, хай би говорив далі. Якщо він знову про це заговорить, мені слід відкинути упередження й сказати: як з дівчиною може бути щось не те під час сексу? І зі сміхом пояснити: я питаю, щоб мати змогу виправитись, раптом що. Якщо це взагалі можна виправити. Я з відразу згадала те, що сталося між мною та його батьком на пляжі Маронті. Згадала, як кохалася з Франко на вузькому ліжку в його кімнатці у Пізі. Може, тоді я теж робила щось не те – щось таке, що помітили, але тактовно мені про це не сказали? А якби того самого вечора, скажімо, я переспала з Ніно і також зробила б щось не те, він би тоді подумав: з нею теж щось не те, як і з Лілою, а потім розповідав би про це в мене за спиною університетським подругам, а може, навіть Маріарозі?

Я усвідомила, якими неприємними були ці слова, треба було дорікнути йому. Треба було сказати: «Той неправильний секс, той досвід, який ти тепер так негативно оцінюєш, мав наслідки – народилась дитина, малий Дженнаро, дуже розумний хлопчик. Негарно з твого боку так говорити, бо річ не в тім, з ким усе так, а з ким не так, а в тім, що заради тебе Ліла зруйнувала собі життя». І я вирішила: ось позбудусь Аделе та її приятеля, а потім, коли він проведжатиме мене до готелю, знову зачеплю цю тему і все йому викладу.

Я вийшла з туалету. Повернулася до зали й виявила, що за моєї відсутності дещо змінилося. Тільки-но побачивши мене, свекруха відразу замахала рукою і весело сказала, розпашівшись: «Ось нарешті й сюрприз». Цим сюрпризом був П'етро, який сидів поруч з нею.

Мій наречений схопився на ноги, обняв мене. Я ніколи нічого не розповідала йому про Ніно. Сказала кілька слів про Антоніо, згадала мимохідь роман з Франко, про який, зрештою, багато хто знав у студентському середовищі Пізи. А от Ніно я ніколи не згадувала. Історія ця боліла мені, у ній були прикрі моменти, яких я соромилась. Розповісти про неї означало визнати, що я вже давно кохаю когось так, як ніколи не кохаю його. А щоб усе це мало якийсь лад і сенс, треба було розповісти і про Лілу, і про Іскію, а може, навіть набратися відваги й визнати, що той епізод сексу з дорослим чоловіком у моїй книжці навіяла справжня історія, яка сталася зі мною на пляжі Маронті, і те мое тодішнє розпачливе рішення дівчинки-підлітка тепер, через стільки часу, видавалось мені огидним. Нікого це не обходило, отож свої таємниці я залишила при собі. Якби П'етро про це знав, він би швидко зрозумів, чому я так незадоволено сприйняла його появу.

Він знову сів на своє місце на чолі стола, між матір'ю та Ніно. З апетитом з'їв біфштекс, випив вина, але на мене дивився з тривогою, бо відчував мій кепський настрій. Він, напевно, почувався винним, що не прийшов учасно, спізнився на важливу подію мого життя, що його неухажливість я можу сприйняти як знак, що він мене не кохає, бо віддав на поталу чужим людям, не підтримував своєю любов'ю. І як було йому сказати, що моє похмуре обличчя, моє небагатослів'я пояснювалось якраз тим, що він не залишив мене саму до кінця дня, що вліз між мною та Ніно?

А через поведінку Ніно я почувалася ще більш нещасною. Він сидів поруч зі мною, але й слова мені не сказав. Його, схоже, утішив приїзд П'етро. Ніно наливав йому вина, пропонував сигарети, підносив запальничку, і тепер вони обидва видихали дим крізь стиснуті губи і розмовляли про нелегку подорож автомобілем з Пізи до Мілана та про задоволення від водіння. Мене вразило, наскільки вони були різні: Ніно шуплий, довготелесий, говорив завжди голосно і сердечно; П'етро був присадкуватий, мав товсті, добре виголені щоки, смішну скуйовджену чуприну, що височіла над широченним чолом, і ніколи не підвищував голосу. Вони, схоже, були дуже раді познайомитися, а це для відлюдька П'етро було чимось винятковим. Ніно напосідав на нього, виказував справжній інтерес до його досліджень («Я десь читав статтю, в якій молоко і мед ти протиставляєш вину та будь-яким формам сп'яніння»), наполягав, щоб той сказав щось про це, і мій наречений, який загалом на такі теми волів не говорити, урешті здався, зичливо поправляв його, почав відкриватися. Але якраз тоді, коли П'етро розговорився, утруtilась Аделе.

– Годі теревенити, – сказала вона синові. – Де ж той сюрприз для Елени?

Я здивовано поглянула на неї. Ще якісь сюрпризи? Хіба мало того, що П'етро багато годин їхав машиною без зупинок, щоб устигнути хоча б до вечері на мою честь? Тоді зачудовано глянула на свого нареченого: він сидів із добре мені відомим насупленим виразом обличчя, який у нього з'являвся, коли за певних обставин він був змушений говорити про себе публічно. Ледве розтуляючи вуста, П'етро повідомив, що його призначили на посаду штатного професора, тож тепер він, дуже молодий штатний професор, очолить власну кафедру у Флоренції. Як і завжди, він заявив, що це сталося само собою, завдяки якомусь диву. Він ніколи не хвалився своїми досягненнями, я мало що знала про його славу як ученого, він ніколи мені не розповідав, скільки складних випробувань йому доводилось долати. І ось тепер він повідомив цю новину байдужим тоном, немов це мати його примусила, а для нього це нічого не значить. Натомість для нього, такого молодого, це означало високий престиж, це означало матеріальний достаток, означало, що можна поїхати з Пізи, означало, що йому більше не доведеться терпіти цю затхлу політичну і культурну атмосферу, від якої, не знаю чому, йому так вивертало нутро. А насамперед це означало, що восени або ж на початку наступного року ми одружимося і я поїду геть з Неаполя. Про це останнє ніхто не згадав, але всі радісно вітали і П'етро, і мене. Ніно теж кинув якусь уїдливу фразу про академічну кар'єру, але потім відразу зиркнув на годинник і вигукнув, що йому прикро, але він мусить іти.

Усі підвелися з-за столу. Я не знала, що робити, марно шукала очима його погляд, моє серце стискалося дедалі більше. Вечір завершився, нагоду втрачено, наміри провалилися. Коли ми вийшли надвір, я ще сподівалася, що

він дасть мені номер телефону або адресу. Але він лише потис мені руку й побажав усього найкращого. Тієї миті здалося, що кожним своїм жестом він зумисне відштовхує мене. Прощаючись, я легко всміхнулася йому й помахала рукою, немов пишучи щось у повітрі. Це було благання, яке означало: ти ж знаєш, де я живу, напиши мені, прошу тебе. Але він уже повернувся до мене спиною.

7

Я подякувала Аделе та її приятелеві за весь той клопіт, якого вони собі завдали задля мене і моєї книжки. Обое довго й широко хвалили Ніно і говорили зі мною так, ніби це завдяки мені він виріс таким симпатичним і розумним. П'етро не сказав нічого, лиш зробив нервовий жест, коли мати попрохала, щоб він якнайшвидше повертався – вони обое зупинились у Маріарози. Я тут-таки сказала, що нема потреби мене проводити, хай іде з матір'ю. Нікому й на гадку не спало, що я це сказала серйозно, що почуваясь нещасною і воліла б зостатися на самоті.

Цілу дорогу я поводитася нестерпно. Вигукувала, що Флоренція мені не подобається, і це була неправда. Вигукувала, що не хочу більше писати, що хочу викладати, і це була неправда. Вигукувала, що втомилася, що дуже хочу спати, і це була неправда. Ба більше – коли П'етро заявив мені навіпростець, що хоче познайомитися з моїми батьками, я напустилася на нього: «Ти здурів, облиш моїх батьків, ти їм не підходиш, а вони не підходять тобі». Тут він злякано спитав:

– Ти більше не хочеш за мене заміж?

Я мало не відповіла: авжеж, не хочу, але вчасно стрималася, бо знала, що це теж неправда. Я безсило мовила: «Вибач, у мене поганий настрій, звісно, я хочу за тебе заміж». Узяла його за руку й переплелася з ним пальцями. Він був чоловік розумний, надзвичайно освічений, до того ж добрий. Я любила його і не хотіла, щоб він страждав. І все ж саме в той момент, коли я тримала його за руку, коли підтверджувала, що хочу за нього заміж, я виразно усвідомила, що, якби він не з'явився в ресторані того вечора, я б спробувала спокусити Ніно.

Мені важко було зізнатися в цьому самій собі. Звісно, це було б лихим вчинком, якого П'етро не заслуговував, і все ж я б зробила це охоче, і, можливо, навіть без докорів сумління. Я б знайшла спосіб привабити до себе Ніно, адже ми так давно були з ним знайомі – від початкової школи аж до ліцею і до часів Іскії та площі Мартірі. Я б переспала з ним, хоч його слова про Лілу мені не сподобались і викликали тривогу. Я б переспала з ним, а П'етро про це не сказала б. Можливо, я б сказала про це Лілі, але не тепер, а коли ми обидві постаріємось, бо тоді, як я вважала, ні для мене, ні для неї це більше нічого не важитиме. Як і в усьому, час тут вирішував усе. Ніно провів би зі мною лиш одну ніч, а вранці пішов би геть. Хоч я знала його ціле життя, він був витвором моєї уяви, залишитися з ним назавжди було б неможливо, він походив з мого дитинства, складався з дитячих бажань, був позбавлений конкретного виміру, я не бачила його у своєму майбутньому. Натомість моїм теперішнім був П'етро – наче скеля, мов межовий стовп. За цим стовпом простягалася земля, яка була для мене чимось новим, земля, де панувала розсудливість, де діяли правила, за

якими жила його родина і які надавали сенсу всьому. Там панували високі ідеали, культивувалося добре ім'я і принципові питання. У світі родини Айрот нічого не робилося просто так. Одруження, приміром, було нерозривно пов'язано з битвою за світське суспільство. Батьки П'етро уклали лише цивільний шлюб, і П'етро, хоч і мав, наскільки я знала, досить ґрунтовну релігійну освіту, а може, і саме тому, нізачо б не брав шлюб у церкві, він волів би радше зректися мене. Те саме стосувалося хрестин. П'етро не був хрещений, Маріароза теж, а отже, наші майбутні діти теж не будуть охрещені. Що б він не робив, він завжди керувався цими засадами, немов підкоряючись якомусь вищому порядку, який, хоч і походив не від Бога, а дістався йому від родини, усе одно давав певність, що він перебуває на боці істини й справедливості. Що стосується сексу, то тут він був обережний. Він достатньо багато знав про мій роман з Франко Марі, аби зрозуміти, що незайманюю я не була, і все ж він ніколи навіть словом не згадав про це, я не почула від нього й натяку на докір, жодного грубого жарту, навіть легкої насмішки. Я ніколи не чула, щоб до мене в нього були інші дівчата, важко було уявити його з проституткою, і я дуже сумнівалася, що він бодай хвилину свого життя змарнував на балачку з іншими чоловіками про жінок. Він ненавидів солоні дотепи. Ненавидів балачки, підвищення голосу, вечірки, будь-які різновиди марнотратства. Хоч родина його була вельми заможна, він дотримувався – у цьому випадку як виклик батькам і сестрі – певного роду аскетизму. І мав вигострене почуття обов'язку: ніколи б не зрікся своїх зобов'язань переді мною, ніколи б мене не зрадив.

Так, я не хотіла втратити його. Байдуже, що моїй вдачі, яка, попри здобуту освіту, залишалась неотесаною, чужа була його педантичність і я не могла чесно сказати, скільки витримаю в цьому його вивіреному всесвіті. Він давав мені надію втекти від гнучкого пристосуванства мого батька й грубості матері. Тому я силою протнала думку про Ніно, взяла П'етро під руку і муркнула йому: авжеж, одружимося якомога швидше, я хочу забратися геть з дому, хочу отримати водійські права, хочу подорожувати, хочу мати телефон і телевізор, я ніколи нічого не мала. Тоді він розвеселився, засміявся, погодився з усім тим, чого я так плутано вимагала. За кілька кроків до готелю він зупинився і хрипко пробурмотів: можна, я залишусь на ніч у тебе? То була остання несподіванка того вечора. Я збентежено поглянула на нього: не раз я була готова покохатися з ним, а він завжди ухилився; але опинитись з ним в ліжку тут, у міланському готелі, після цієї болісної дискусії в книгарні, після зустрічі з Ніно мені зовсім не хотілося. Я відповіла: ми вже стільки чекали, можемо почекати ще трохи. Я поцілувала його в темному закутку і з порога готелю спостерігала, як він відходить бульваром Гарібальді й раз у раз озирається, несміливо махаючи мені на прощання. Нерівна хода його плоскостопих ніг і неслухняна кучма волосся розчулили мене.

Відтоді життя ні на мить не давало мені спокою, один місяць підштовхував інший, не було й дня, щоб не сталося щось добре або погане. Після повернення до Неаполя ця безрезультатна зустріч з Ніно не йшла мені з думки, й іноді мене опановувало бажання побігти до Ліли, дочекатися її з роботи і розповісти все те, що можна було розповісти, не образивши її. Відтак я переконала себе, що навіть згадка про Ніно може зранити її, і

відмовилася від цього наміру. Ліла йшла своїм шляхом, Ніно – своїм, а в мене були інші невідкладні справи. Наприклад, того самого вечора, коли я повернулася з Мілана, я заявила батькам, що П'єтро невдовзі приїде познайомитися з ними та, ймовірно, до кінця року ми одружимося і я поїду жити до Флоренції.

Батьки не виказали ні радості, ні навіть задоволення. Я подумала, що вони вже остаточно звикли до того, що я їду й вертаюся, коли мені хочеться, що дедалі більше відчужуюся від родини, що мені байдуже до їхніх турбот, як вижити. І мені здалося цілком нормальним, що лише батько трохи схвилювався – він завжди нервував перед майбутніми подіями, до яких не почувався готовим.

– Це що, університетський професор приїде до нас додому? – роздратовано спитав він.

– А куди ж іще? – розсердилась мати. – Як інакше він проситиме у тебе руки Ленуччі, якщо не приїде сюди?

Як завжди, вона здалася мені кмітливішою від нього, більш конкретною, рішучою аж до безтактності. Але після того, як вона гримнула на нього і він пішов спати, а Еліза, Пеппе та Джанні постелили собі на кухні, я змушена була змінити думку. Очі їй налились кров'ю, і вона накинута на мене й засичала тихим, але все одно сварливим голосом: «Для тебе ми ніхто, ти все нам розказуєш в останню хвилину, синьйорина вважає себе бозна ким, бо, бачте, вивчилася, бо пише книжки, бо йде за професора, але, люба моя, ти вийшла з мого живота, ти плоть від моєї плоті, тому не носи себе високо й не забувай, що ти не одна така розумна, що це я виносила тебе, а тому така ж розумна, а може, і розумніша від тебе, і я б теж досягла того, що й ти, якби мала можливість, зрозуміло?» Відтак, на тій же хвилі люті, спершу закинула мені, що це через мене брати й сестра поганенько вчаться в школі, бо я поїхала геть, думаючи тільки про себе; тоді попросила в мене грошей, точніше, поставила вимогу: сказала, що їй треба купити Елізі пристойну сукенку і зробити в помешканні ремонт, адже я змушую їй приймати тут свого нареченого.

Лемент про шкільні негаразди братів і сестри я пустила повз вуха. Гроші ж дала відразу, хоч про ремонт то була неправда – вона вимагала їх у мене завжди, годився будь-який привід. Вона ніяк не могла пережити – хоч ніколи цього відкрито не казала, – що я тримаю гроші на пошті, а не віддаю їй, як це я робила ще за тих часів, коли на прохання хазяйки магазину канцтоварів возила їй дітей на море або працювала в книгарні на вулиці Меццоканноне. Можливо, подумала я, вона поводить себе так, ніби мої гроші належать їй, бо хоче переконати мене, що я теж належу їй і, навіть якщо вийду заміж, все одно завжди належатиму їй.

Я залишалась незворушною і, як відступне, пообіцяла провести в дім телефон і купити на виплат телевізор. Вона непевно глянула на мене з раптовим захопленням, яке сильно контрастувало з тим, що вона говорила мені щойно.

– Телевізор і телефон у нашому домі?

– Звичайно.

- І ти за них платитимеш?

- Так.

- Навіть після одруження?

- Так.

- А професор твій знає, що у нас нема ламаного шеляга, щоб дати тобі на посаг і на весілля теж?

- Знає, і ніякого весілля не буде.

Її настрій змінився, очі знову запалали.

- Як це - не буде весілля? Хай би він за нього заплатив.

- Ні, обійдемося без весілля.

Мати знов розлютилась і стала провокувати мене всіма способами, сподіваючись, що я огризнуся і вона зможе вилити весь гнів.

- Пам'ятаєш, як ішла заміж Ліна, пам'ятаєш, яке весілля вона влаштувала?

- Авжеж.

- А ти хіба гірша від неї, що не хочеш весілля?

- Ні.

Ми і далі так перемовлялися, аж поки я не вирішила, що не варто розтягувати смак її гнівних вибухів, краще витерпіти всю лютість за раз:

- Ма', - сказала я, - ми не тільки не хочемо весілля, ми навіть шлюб в церкві не братимемо, одружимося у мерії.

Тут здійнявся буревій такої сили, що міг би розчахнути навстіж усі двері й вікна. Хоч фактично мати не була побожною, вона втратила контроль над собою і, почервонівши на виду та нахилившись уперед, почала викрикувати жакливі прокльони. Верещала, що шлюб не дійсний, якщо його не благословить священник. Репетувала, що, якщо я не візьму шлюб перед Богом, ніколи не буду дружиною, а лиш повією. А тоді, не зважаючи на кульгаву ногу, вона побігла будити батька, братів і сестру, щоб відразу сповістити їх про те, чого вона завжди боялася, а саме того, що наука зруйнувала мені мозок, що я маю все, що треба, натомість дозволяю ставитися до себе як до шльондри, що вона більше не зможе вийти з дому через сором за доньку-безбожницю.

Мій батько, ошелешено стоячи в самих трусах, та мої брати й сестра намагалися зрозуміти, яку ще свиню я знов їм підклала, і силкувалися заспокоїти матір, але даремно. Вона верещала, що прожене мене з дому просто зараз, аби лиш не зазнати того сорому, що вона, і вона теж, має доньку, яка живе на віру, як Ліла та Ада. Хоч вона й не наближалась до

мене, щоб дати ляпаса, але молотила рукою повітря, немов я стала тінню, яку вона схопила і тепер щосили дубасить. Вона довго не могла вгамуватись, аж поки не втрутилась Еліза. Сестра обережно спитала:

- А чия це ідея - одружитись у мерії, твоя чи твого хлопця?

Я пояснила їй, а водночас з'ясувала це питання для всіх, що для мене церква вже давно нічого не значить, але мені однаково, де брати шлюб - у мерії чи при вівтарі. Натомість для мого хлопця вкрай важливо взяти лише цивільний шлюб, він дуже добре знається на релігійних питаннях і вважає, що релігія - це дуже важливо, але церква сама собі шкодить, пхаючи носа в державні справи. Одне слово, якщо ми не одружимося в мерії, ніякого шлюбу не буде.

Тут батько, який спочатку став на бік матері, перестав вторити її прокльонам і лементу.

- І він на тобі не оженився?

- Ні.

- І що зробить, покине тебе?

- Поїдемо жити у Флоренцію, не одружившись.

Цю новину мати сприйняла як найнестерпнішу. Вона геть втратила самовладання і пообіцяла, що в такому разі візьме ножа й заріже мене. Натомість батько нервово скуйовдив собі чуба і сказав матері:

- Помовч трохи, не виводь мене із себе. Краще поміркуймо тверезо. Ми чудово знаємо, що можна взяти шлюб перед священником, влаштувати пишне весілля і все одно скінчити зле.

Він теж явно натякав на Лілу, про чию скандальну історію в нашому районі не переставали говорити, і мати моя врешті зрозуміла. Священник не був гарантією, ніщо не було гарантією в цьому нашому паскудному світі. Тому вона перестала репетувати і залишила на батька обов'язок поміркувати над ситуацією і, раптом що, дати мені згоду. Але далі кульгала вперед і назад, трусячи головою і бурмочучи прокльони на адресу мого майбутнього чоловіка. «Хто він такий, той професор? Він комуніст? Комуніст і професор? Який він у біса професор! - кричала вона. - Який з нього професор, якщо так думає? Так думають тільки мудаки». «Ні, - відрізав батько, - він ніякий не мудака, він освічений і краще за всіх знає, які свинства дозволяють собі священники, і саме тому хоче сказати своє "так" тільки в мерії. Гаразд, маєш рацію, здебільшого комуністи так роблять. Гаразд, маєш рацію, може здаватися, ніби наша донька не в шлюбі. Але я б довірився цьому університетському професорові: він кохає її, і я не можу повірити, що він дозволить, аби Ленуччу вважали повією. А якщо не хочеш повірити йому - однак я вірю, хоча ще не знаю його, бо він поважна особа, тут усі дівчата мріють про таку партію - повір принаймні мерії. Я ж там, у мерії, працюю і можу тебе запевнити, що шлюб, укладений в мерії, має не меншу вагу, ніж церковний, а може, і більшу».

Це тривало ще кілька годин. У якусь мить брати й сестра здалися та пішли спати. Я лишилася, намагаючись заспокоїти батьків і переконати їх змиритися з обставинами, адже в ту хвилину це було важливим знаком, що я вхожу у світ П'етро. Ба більше, у той момент я хоч раз почувалася відважнішою, ніж Ліла. А насамперед, якби я знов зустрілася з Ніно, мені було б приємно натякнути йому: бачиш, куди мене завела суперечка з викладачем релігії, усяке життєве рішення має свою історію, чимало моментів нашого життя чаються десь у куточку, чекаючи свого виходу, аж поки нарешті не настане їхній час. Але це було б перебільшенням, насправді все набагато простіше. Щонайменше років десять Бог мого дитинства, уже тоді досить слабосилий, принишкнув десь у куточку, мов хворий старигань, і я більше не відчувала потреби в освяченні шлюбу. Найважливішим було забратися геть з Неаполя.

9

Звісна річ, неприйняття, яке викликала в моєї родині ідея одружитися в мерії, тієї ночі не розвіялося, але дещо ослабло. Наступного дня моя мати поводитися так, наче будь-яка річ, якої вона торкалася – кавоварка, чашка з молоком, цукерничка, свіжоспечений хліб – викликала в неї спокусу жбурнути її мені в обличчя. Але більше вона не репетувала. Щодо мене, то я не зважала на неї. Рано-вранці вийшла з дому й подалася писати заяву на проведення телефону. Покінчивши з цим, пройшлася вулицею Порт'Альба, походила по книгарнях. Я вирішила якомога швидше підготуватися до того, щоб упевнено висловлюватися щоразу, коли випаде така нагода, як тоді в Мілані. Я вибирала журнали та книжки здебільшого інтуїтивно й витратила на них купу грошей. Після довгих вагань, під впливом тієї фрази Ніно, яка не йшла мені з думки, я врешті вирішила придбати «Три нариси з теорії сексуальності» – про Фрейда я майже нічого не знала, а те, що знала, мені не подобалося, – і ще кілька книжок про секс. Я збиралася вчинити так, як раніше зі шкільними підручниками, готуючись до іспитів і захисту диплома, як я робила з газетами, які позичала мені Гальяні, і з марксистськими текстами, що їх кілька років тому давав мені Франко. Я хотіла дослідити сучасний світ. Важко сказати, що саме на той час вже накопичилося в моїй голові. Були суперечки з Пасквале, а також з Ніно. Було трохи інтересу до Куби та Латинської Америки. Була невиліковна нужда нашого району, була Ліліна програна битва. Була школа, яка відштовхувала моїх братів і сестру, бо вони виявилися не такі старанні, не готові до самопожертви, як я. Були довгі розмови з Франко й принагідні балачки з Маріарозою, які вже злилися в одне невиразне й імлісте ціле (світ глибоко несправедливий, його треба змінити, проте і мирне співіснування між американським імперіалізмом та сталіністською бюрократією, і реформістська політика європейських, а передусім італійських робітничих партій штовхають пролетаріат до безсилового вичікування, яке гасить вогонь революції, а внаслідок цього світ може зайти у патову ситуацію, і, коли переможе соціал-демократія, капітал тріумфуватиме вічно, а робітничий клас стане жертвою примусу до споживання). Ці стимули робили своє. Вони, безперечно, уже віддавна змінювали, а іноді навіть захоплювали мене. Але гадаю, що до рішення якомога швидше поглибити освіту мене штовхнула, принаймні спочатку, давня потреба досягти успіху. Я вже давно переконалася, що все в собі можна розвинути – навіть інтерес до політики.

Коли я розплачувалася, то краєм ока побачила свій роман на одній з полиць і відразу ж відвела погляд. Щоразу, як мені траплявся цей томик у якійсь вітрині, серед інших недавно виданих романів, усередині в мене розливалася суміш гордості і страху, сплескувала хвиля втіхи, що переходила у тривогу. Звісно, книжка ця народилася випадково, я написала її за двадцять днів, не ставлячи собі якоїсь мети, це були наче заспокійливі ліки від депресії. Крім того, я добре знала, що таке висока література, адже багато читала про класиків, і, коли я писала, мені й на думку не спадало, що я роблю щось вартісне. Але втягнуло мене в цю роботу намагання знайти певну форму. І от усе це вилилось в цю книжку, у цей предмет, який містив мене. Тепер я була там, у всіх на виду, і коли я так на себе дивилася, мое серце починало шалено калатати. Я відчувала, що не тільки в цій книжці, а й загалом у романах було щось, що справді хвилювало мене, – голе й трепетне серце, те саме, що виривалося мені з грудей в ту далеку хвилину, коли Ліла запропонувала написати разом якусь історію. Насправжки зробити це довелося мені. А чи саме цього я хотіла? Писати, писати свідомо, писати дедалі краще? Вивчати оповіді минулі й теперішні, щоб зрозуміти, як вони працюють, і вчитися, вчитися всього, що можна, з єдиною метою – створювати живі серця, які ніхто не відшліфує краще від мене, навіть Ліла, якби вона мала таку змогу?

Я вийшла з книгарні, зупинилася на площі Кавур. Був чудовий день, вулиця Форіа мала неприродно чистий і поважний вигляд, попри підпори біля стін галереї. Я взялася за діло старанно, як завше. Вийняла недавно куплений блокнот, щоб почати робити те, що роблять справжні письменники – занотовувати думки, спостереження, корисну інформацію. Прочитала від початку до кінця газету «Уніта», занотувала те, чого не знала. У часописі «Іль Понте» знайшла статтю батька П'єтро, з цікавістю переглянула її, але вона не здалася мені такою важливою, як про це твердив Ніно, ба навіть неприємно вразила з двох причин. По-перше, Гвідо Айрота висловлювався ще шттивнішим професорським тоном, ніж той чоловік в окулярах з товстими скельцями. По-друге, мені здалося, що в тому вступі, де він говорив про студенток («Їх уже цілі натовпи, – писав він, – і очевидно, що походять вони з неможливих родин, ці скромно виховані синьйорини в скромних сукенках, які слушно сподіваються, що неймовірний труд, завдяки якому вони здобули освіту, дасть їм майбутнє, що не обмежується виконанням домашніх обов'язків»), є натяк на мене, навмисний чи зроблений мимохіть. Це я теж занотувала в блокноті («Що я для родини Айрот? Квітка в петельці їхнього широкого світогляду?») і трохи без настрою, радше змуджено почала гортати газету «Корр'єре делла сера».

Пам'ятаю, що повітря було тепле, і в мене залишився – вигаданий чи справжній – нюховий спогад: суміш запаху друкарської фарби і свіжої піци. Сторінка за сторінкою я переглядала заголовки, і раптом мені мало не забило подих. Між чотирма густими колонками була вставлена моя фотографія. На тлі виднівся наш район, поблизу тунелю. Заголовок звучав так: «Пікантні спогади амбітної дівчини. Дебютний роман Елени Греко». Під статтею стояло прізвище того чоловіка в окулярах з товстими скельцями.

Читаючи, я вкривалася холодним потом, мені здавалося, що я ось-ось зомлію. Моя книжка послужила нагодою нагадати, що в останнє десятиліття

всі сектори виробничого, суспільного й культурного життя, від підприємств до установ, від університетського середовища до видавничої сфери та кінематографу – одне слово, цілий світ задихався під навалю зипсованої і позбавленої цінностей молоді. Іноді в лапках цитувалися деякі мої фрази, котрі мали показати, що я – типова представниця свого кепсько вихованого покоління. Насамкінець мене було названо «дівчиськом, яке щосили намагається приховати брак таланту за фривольною ширмою посереднього і тривіального тексту».

Я розридалася. То було найжорсткіше зі всього, що я прочитала, відколи вийшла книжка, і то не в якійсь малотиражці, а в найбільшій газеті Італії. Та найнестерпнішим мені здалося те, що посеред цього образливого тексту красувалася світлина, на якій я усміхаюся. Додому я повернулася пішки, перед тим позбувшись газети. Я побоювалася, що мати прочитає рецензію і використає її проти мене. Я була певна, що вона б охоче додала її до своєї колекції, щоб колоти мені нею очі щоразу, як я їй допікаю.

Удома чекав стіл, накритий лише для мене. Батько був на роботі, мати пішла до сусідки у якійсь справі, а брати й сестра вже пообідали. Я запхнула в себе макарони та картоплю й стала перечитувати рядки зі своєї книжки. У розпачі я думала: «Може, вона й справді нічого не варта, може, книжку опублікували, лише щоб зробити ласку Аделе. Звідки в мене взялися такі безживні фрази, такі банальні міркування? Яка ж це халтура, скільки зайвих ком – ні, більше я не писатиму». Я дедалі глибше западала в зневіру, знемагаючи від огиди до їжі та до книжки, аж доки не прийшла Еліза й не простягла мені папірець. Його передала синьйора Спаньйоло, яка ласкаво погодилася, щоб на її номер телефонували ті, кому терміново потрібно щось мені передати. На папірці було написано, що мені телефонували три особи: Джина Медотті, прес-секретарка видавництва, Аделе і П'етро.

Ці три імені, записані невірною рукою синьйори Спаньйоло, раптом викристалізували думку, яка ще хвилину тому таїлась десь у глибині моєї душі. Злі слова чоловіка в окулярах з товстими скельцями швидко ширилися і впродовж дня дістануться до найдаальших куточків. Їх уже прочитали П'етро, його родина, дирекція видавництва. Можливо, вони дійшли вже й до Ніно. Можливо, їх саме читають мої викладачі з Пізи. Поза сумнівом, вони привернули увагу викладачки Гальяні та її дітей. А може, їх прочитала й Ліла. Я знову вибухнула плачем, лякаючи Елізу.

– Що з тобою, Лену?

– Мені недобре.

– Запарити тобі ромашки?

– Так.

Але на ромашку часу не було. У двері постукали, прийшла Роза Спаньйоло. Дещо засапавшись від бігу по сходах, вона радісно повідомила, що знову телефонує мій наречений, він зараз на лінії, який приємний голос, який чудовий північний акцент. Я побігла до телефона, сто разів перепрошуючи за клопіт. П'етро намагався втішати мене, сказав, що його мати просила не падати духом, адже найважливіше, що про книжку говорять. Але я майже

кричала, дивуючи синьйору Спаньйоло, яка знала мене як дівчину тиху: «Яке мені діло до того, що про неї говорять, якщо говорять погано?» Він знову спробував заспокоїти мене й додав: «Завтра вийде стаття в газеті "Уніта"». Я завершила розмову холодно: «Краще б про мене всі забули».

Уночі я очей не склепила. Уранці не могла стриматися й побігла купувати «Уніту». Я почала поспіхом гортати її ще біля газетного кіоску, за кілька кроків від моєї початкової школи.

Переді мною знов було мое фото, те саме, що й в «Корр'єре», але цього разу не посередині статті, а вгорі, поруч із заголовком: «Молоді бунтівники і старі реакціонери. Про книжку Елени Греко». Я ніколи не чула прізвища автора статті, але це, безперечно, був хтось, хто вмів писати, і слова його були мені бальзамом на душу. Він безоглядно хвалив мій роман і доценту розносив авторитетного професора в окулярах з товстими скельцями. Додому я повернулась наснажена, майже в доброму гуморі. Погортала книжку, і тепер мені здалося, що вона гарно структурована і вправно написана. Мати непривітно спитала: «Ти що, виграла в лотерею?» Нічого їй не кажучи, я лишила газету на кухонному столі.

Під вечір знов з'явилася синьйора Спаньйоло – мене просили до телефона. Я збентежилась і ще раз почала вибачатися за клопіт, але вона сказала, що щаслива бути корисною такій дівчині, як я, і стала розсипатися компліментами. «Джил'йолі не пощастило, – зітхала вона, спускаючись сходами, – з тринадцяти років батько взяв її на роботу в кондитерську "Солара", і добре, що вона хоч заручилася з Мікеле, інакше довелося б їй гарувати все життя». Вона відчинила двері і впустила мене в коридор до телефона, що висів на стіні. Я помітила, що вона навмисне поставила біля апарата стілець, щоб мені було зручно – у нас з великим пієтетом ставилися до освічених людей. Здобути освіту вважалося спритним ходом більш кмітливої молоді, яка таким чином могла уникнути тяжкої праці. «Як мені пояснити цій жінці, – думала я, – що з шестирічного віку я стала рабинєю літер і цифр, що мій гарний настрій залежить від удалого їх поєднання, що радість від успіху буває рідко, вона скороминуща і триває годину, півдня, добу?»

– Ти читала? – спитала мене Аделе.

– Так.

– Задоволена?

– Так.

– Тоді ось тобі ще одна хороша новина: книжка починає добре продаватися, якщо так піде й далі, надрукуємо ще один наклад.

– Що це значить?

– Це значить, що наш приятель з «Корр'єре» гадав, що знищить нас, а натомість тільки допоміг. Бувай, Елено, насолоджуйся успіхом.

У наступні дні я усвідомила, що книжка справді добре продається. Найвиразнішою ознакою цього були щоразу частіші дзвінки Джини, яка то повідомляла мені про замітку в якійсь газеті, то попереджала про виступи в книгарнях і культурних осередках, ніколи не забуваючи на прощання сказати кілька лагідних слів: «Це успіх, синьйорино Греко, мої вітання». «Дякую», – казала я, але задоволення це мені не приносило. Замітки в газетах здавались мені поверховими, вони повторювали або захоплений відгук в «Уніті», або нищівну критику в «Корр'єре». І хоч Джина торочила, що негативні відгуки теж допомагають продажам, вони все одно ранили мене, і я тривожно очікувала наступної порції схвальних слів, які мали б урівноважити несхвальні й заспокоїти мене. Хай там як, я перестала приховувати від матері осудливі рецензії і давала їй усі – і добрі, і погані. Вона починала читати їх по складах, з непривітним виразом обличчя, але ніколи їй не вдавалося дійти далі, ніж чотири-п'ять перших рядків, вона відразу знаходила привід посваритися або ж з нудьги віддавалася своїй манії колекціонування вирізок. Вона хотіла наповнити ними цілий альбом і нарікала, коли мені нічого було їй дати, бо боялася, що лишаться порожні аркуші.

Рецензія, яка в той час найбільше вразила мене, з'явилася в газеті «Рома». Вона фразою за фразою повторювала відгук у «Корр'єре», але закрутистим стилем, і в кінці маніакально втокмачувала читачеві одну-єдину думку: жінки втрачають усі гальма, і щоб зрозуміти це, досить прочитати непристойний роман Елени Греко, вульгарну копію й так нестравного роману Франсуази Саган «Добрідень, смутку». Але вразив мене не зміст, а підпис. Автором статті був батько Ніно, Донато Сарраторе. Я згадала, як на мене, тоді ще юну дівчину, справило враження те, що чоловік був автором поетичної збірки, згадала ореол слави, яким я його оповила, коли дізналася, що він дописує до газет. Чому він написав цю рецензію? Хотів помститися, бо впізнав себе в тому мерзенному батькові сімейства, який переслідував головну героїню? Мені хотілося зателефонувати і обкласти його найгіршою діалектною лайкою. Я відмовилася від цієї ідеї тільки тому, що згадала про Ніно; зате зробила важливе відкриття: наш життєвий досвід був дуже подібний. Обое ми відмовилися йти за взірцем наших родин: я завжди хотіла бути якомога далі від матері, а він остаточно спалив усі мости між собою й батьком. Ця схожість мене втішила, і злість поступово розвіялась.

Але я не врахувала того, що газету «Рома» у нашому районі читали більше, ніж будь-яку іншу. Я усвідомила це аж увечері. Син аптекаря Джино, молодик з накачаними завдяки штанзі м'язами, показався на порозі аптеки свого батька, коли я проходила повз; він був у білому лікарському халаті, хоч диплома ще не дістав. Махаючи газетою, він гукнув мене і сказав поважним тоном – він недавно почав будувати партійну кар'єру в місцевому осередку Італійського соціального руху[2 – Італійська неофашистська партія (1946–1995).]: «Ти бачила, що про тебе пишуть?» Щоб не дати йому повтішатися, я відповіла: «Чого тільки про мене не пишуть», – і пішла далі, кивнувши на прощання. Він збентежився, пробурмотів щось, а відтак з неприхованим ехидством гукнув: «Треба її прочитати, цю твою книжку, вона, здається, дуже цікава».

І то був тільки початок. Наступного дня на вулиці до мене підійшов Мікеле Солара і наполегливо запросив на каву. Ми пішли в його бар, і поки

Джилійола мовчки обслуговувала нас, хоч їй явно була неприємна моя присутність, а може, і присутність її нареченого, він говорив: «Лену, Джіно дав мені прочитати статтю, де мовиться, що ти написала книжку для дорослих. Ви лише погляньте, хто б міг сподіватися? То ти це вивчала в Пізі? То цього тебе вчили в університеті? Аж не віриться. Як на мене, ви з Ліною уклали таємну угоду: вона робить усякі паскудства, а ти їх описуєш. Це так? Скажи мені правду». Я побуряковіла і, не чекаючи кави, кивнула Джиліюлі й пішла собі геть. Він весело крикнув мені навздогін: «Ти що, образилася? Облиш, вертайся, я ж пожартував!»

Невдовзі по тому я зустріла Кармен Пелузо. Мати звеліла мені піти до нової ковбасної крамниці Карраччі, бо там олія дешевша. Був пополудень, клієнтів не було, і Кармен обсіпала мене компліментами. «Як тобі добре, – шепотіла вона, – для мене за честь бути твоєю подругою, це єдине, у чому мені пощастило в житті». Відтак сказала, що прочитала статтю Сарраторе, але тільки тому, що газету залишив у крамниці один з постачальників. Вона назвала її свинством, і її обурення здалося мені справжнім. А от її брат Пасквале дав почитати статтю з «Уніті» – дуже, дуже хороша стаття, і світлина чудова. «Та ти завжди чудова, – сказала вона, – хай би що ти робила». Від моєї матері вона дізналася, що я скоро вийду заміж за професора університету й оселюся у вишуканому помешканні у Флоренції. Вона теж збирається заміж, за власника заправки на трасі, але хтосьна, коли це буде, бо грошей у них катма. Відтак, не зупиняючись, почала нарікати на Аду. Відколи Ада зайняла місце Ліли поруч зі Стефано, усе пішло шкереберть. Вона й у магазин приходить як хазяйка, лає її, звинувачує в крадіжках, попирає, наглядає за нею. Тому вона вже не витримує, хоче звільнитися й піти працювати на заправку до свого майбутнього чоловіка.

Я уважно слухала й згадувала, як ми з Антоніо хотіли одружитися і теж працювати на заправці. Я розповіла їй це, щоб розважити, але вона, спохмурнівши, буркнула: «Авжеж, аякже, можна уявити собі тебе на заправці, щастить же тобі, що ти забралася від цих злиднів». Тоді почала торочити щось незрозуміле: «Усюди така несправедливість, Лену, це вже занадто, треба з цим покінчити, бо неможливо терпіти». І, промовляючи це, витягла з шухляди мою книжку, обкладинка якої була погнута і брудна. Я вперше бачила свою книжку в когось із нашого району, і мене вразило, якими пом'ятими й темними були перші сторінки і якими рівненькими й білосніжними інші. «Я потроху читаю її вечорами, – сказала вона, – або коли нема клієнтів. Але я все ще на тридцять другій сторінці, у мене мало часу, тут усе доводиться робити самій, Карраччі тримають мене від шостої ранку до дев'ятої вечора». А тоді раптом лукаво запитала: «Далеко ще до непристойних сцен? Скільки мені ще читати?»

Непристойні сцени.

Через якийсь час я наштовхнулася на Аду, яка тримала на руках їхню зі Стефано доньку Марію. Після того, що мені сказала Кармен, я ледве здобулася на люб'язність. Похвалила дівчинку, сказала, що в неї гарна сукенка й милі сережки. Але Ада повелася непривітно. Заговорила про Антоніо, сказала, що вони листуються, що це неправда, ніби він одружився і має дітей, що це я задурила йому мізки й розбила серце. Відтак взялася за мою книжку. Запевнила, що сама вона її не читала, але чула, що це не та книжка, яку варто тримати вдома. І майже сердитим тоном зауважила: «А

коли дівчинка виросте й знайде її, то що тоді? Вибачай, купувати її я не буду». Однак додала: «Я рада, що ти на цьому можеш заробити, мої вітання».

12

Один за одним ці епізоди викликали в мене сумнів, що книжка справді добре продається, бо і в позитивних, і в негативних рецензіях згадувалось про кілька дражливих сторінок. Я навіть було подумала, що Ніно завів розмову про секс з Лілою лише тому, що вважав, ніби з жінкою, яка пише те, що пишу я, можна говорити про таке без проблем. І саме тому мені знову захотілося побачитися з подругою. «Хтозна, – сказала я собі, – чи Ліла купила книжку, як Кармен». І уявила собі, як увечері після роботи на фабриці вона лежить, виснажена, поруч із сином – а Енцо сам десь у сусідній кімнаті – й уважно читає мою книжку, розтуливши вуста й зморщивши лоб, як це вона робила, коли хотіла зосередитись. Як би вона її оцінила? Чи вона теж побачила б у романі лише непристойні сцени? Але, може, вона його й не читала. Я сумнівалася, що вона мала гроші, щоб придбати її, треба було подарувати їй примірник. Спершу це здалось мені гарною ідеєю, але потім я її відкинула. Ліла досі була важливішою для мене, ніж будь-хто інший, але я не могла наважитись піти до неї. Я не мала часу, мені треба було багато вчитися, не зволікаючи. Зрештою, завершення нашої останньої зустрічі – у халаті поверх пальта вона стояла у дворі фабрики перед вогнищем, де горіли аркуші «Блакитної феї» – означало остаточне прощання із рештками дитинства, підтвердження того, що наші шляхи вже розійшлися. Можливо, вона просто сказала б: «Я не маю часу читати твою книжку, бачиш, як мені живеться?» І я йшла далі своєю дорогою.

Тим часом, хай якими були для цього причини, книжка продавалася дедалі краще. Якось зателефонувала Аделе й зі звичною сумішшю іронії та теплоти сказала мені: «Якщо так піде далі, ти геть розбагатієш, і тоді навіщо тобі здався той бідолашний П'єтро?» А потім передала слухавку чоловікові. Мовляв, Гвідо хоче поговорити з тобою. Я розхвилювалася, з професором Айротою я розмовляла дуже рідко, і з ним я ніяковіла. Але батько П'єтро говорив дуже сердечно, привітав мене з успіхом, іронічно відгукнувся про надмірну соромливість моїх ганителів, заявив, що в Італії середньовіччя надто вже затяглося, похвалив за те, що я сприяю модернізації нашої країни, і всякі такі речі. Нічого конкретного про роман він не сказав, було очевидно, що він його не читав, бо був особою занадто зайнятою. Але було гарно з його боку висловити мені підтримку й повагу.

Не менш прихильно поводитися і Маріароза, вона теж усіляко хвалила мене. Спочатку здалося, що вона збирається говорити про книжку детальніше, але потім схвилювано змінила тему й сказала, що хоче бачити мене в університеті: на її думку, було важливо, щоб я брала участь у тому, що вона назвала нестримним потоком подій. «Призди завтра ж, – умовляла вона мене, – ти бачила, що діється у Франції?» Я була в курсі, бо не відходила від старого блакитного, вкритого шаром жиру радіоприймача, який мати тримала на кухні, і сказала їй: «Так, це чудово, події в Нантері, барикади в Латинському кварталі». Але вона, схоже, знала про це набагато більше і сама була у вирі подій. Вона разом із товаришами збиралася гайнути в Париж і запропонувала мені поїхати з нею автомобілем.

Пропозиція була спокуслива. Я сказала: «Гаразд, подумаю». Податися в Мілан, потім до Франції, приїхати у повсталий Париж, виступити проти брутальності поліції, пірнути з усіма особистими проблемами в саму розпечену магму подій цих місяців, знов пуститися в подорож за межі Італії, як я це зробила разом з Франко кілька років тому. Як гарно було б поїхати з Маріарозою, єдиною дівчиною серед моїх знайомих, яка була така позбавлена упереджень і така сучасна, так цікавилася подіями у світі, говорила про політику так само вільно, як чоловіки. Я захоплювалась нею, адже дівчат, які б вирізнялись на тлі інших під час цього розгардіяшу, було небагато. Молоді герої, які на свій страх і ризик сміливо виступили проти насильства реакційних сил, звалися Руді Дучке або Даніель Кон-Бендіт[3 – Руді Дучке – німецький марксистський соціолог і політик, найвідоміший лідер західнонімецького і західноберлінського студентського руху 1960-х рр. Даніель Кон-Бендіт – один з лідерів травневих заворушень у Франції 1968 року, пізніше – активний діяч німецької та французької зелених партій.]. І, як у фільмах про війну, де були тільки чоловіки, жінкам важко було ототожнюватися з ними, їх можна було тільки любити, поділяти їхні погляди, хвилюватися за їхню долю. Мені спало на гадку, що серед тих товаришів Маріарози міг бути й Ніно. Вони знайомі, тож це цілком можливо. О, зустрітись з ним, пірнути разом у пригоду, разом наражатися на небезпеку! Так і минув день. Тепер на кухні було тихо, батьки спали, брати ще вешталися десь по вулицях, Еліза милася, зачинившись у туалеті. Вирушити в дорогу, завтра ж рано-вранці.

13

І я вирушила, але не до Парижа. Після парламентських виборів того бурхливого року Джина організувала мені подорож різними містами задля просування книжки. Я почала з Флоренції. Мене запросила на педагогічний факультет одна професорка, приятелька друга родини Айрот, і так я опинилася перед трьома десятками студентів і студенток одного з альтернативних курсів, які були тоді такі популярні в неспокійних університетах. Мене відразу вразило, що багато дівчат були ще гірші, ніж їх описував мій майбутній свекор в «Іль Понте»: погано вдягнені, невміло нафарбовані, сумбурні й надто емоційні у висловлюваннях, незадоволені іспитами, сердиті на професорів. На прохання професорки я з великим ентузіазмом висловила про студентські маніфестації, зокрема ті, що відбувалися у Франції. Я козириляла тим, що вивчила, і була задоволена собою. Я відчувала, що висловлююсь ясно й переконливо, що дівчатам найбільше подобається те, як я говорю, вони захоплюються моєю обізнаністю, тим, як управно я зачіпаю складні світові проблеми, укладаючи їх у логічну картину. Але швидко я зрозуміла, що мені не хочеться навіть словом згадувати про свою книжку. Мені було ніяково про неї говорити, я боялася реакції, подібної до тієї, яку вона викликала в нашому районі, я воліла коментувати часописи «Квадерні П'яцентіні» або ж «Манслі Реву». Але ж мене запросили саме для цього, і хтось уже просив слова. Перші запитання стосувалися труднощів, що їх зазнала моя героїня, намагаючись порвати з середовищем, у якому народилася. Тільки наприкінці якась дівчина – пригадую, вона була дуже висока й страшенно худа – попросила, перебиваючи саму себе нервовим смішком, пояснити, чому я вважала за потрібне вписати в так гарно викладену історію цей сороміцький епізод.

Я збентежилась, може, й почервоніла, і стала наводити різні соціологічні міркування. Тільки в кінці згадала про потребу відверто розповідати про будь-який людський досвід, навіть той – наголосила я – про який нам зовсім не хочеться говорити, а тому ми замовчуємо його навіть перед самими собою. Моя відповідь усім сподобалась і повернула мені симпатію аудиторії. Професорка, яка мене запросила, схвалила мої слова й сказала, що поміркує над ними й напише мені.

Після її схвалення я вирішила запам'ятати цю фразу й повторювала її у всіх виступах. Я часто нею послуговувалася, спілкуючись із публікою: говорила то жартівливо, то драматично, раз стисло, а раз оздоблюючи вигадливим словесним орнаментом. Особливо невимушено я почувалася на вечорі в туринській книгарні, де я без жодного зніяковіння виступала перед досить численною публікою. Я вже звикла, що хтось завжди прихильно або ж провокативно питає мене про той епізод з сексом на пляжі, тим паче, що моя вже готова, дедалі більше відшліфована відповідь гарантувала мені успіх.

На прохання видавництва до Турина зі мною поїхав Тарратано, той старший чоловік, приятель Аделе. Він заявив, що пишається тим, що першим оцінив потенціал мого роману, і представив мене публіці тими самими натхненними словами, що й раніше в Мілані. По закінченні вечора він привітав мене з великим поступом, якого я досягла за такий короткий час. А потім своїм звичним приязним тоном спитав: «Чому ви так легко погоджуєтесь із тим, що цей еротичний епізод називають сороміцьким, та й самі так його називаєте перед слухачами?» І пояснив мені, що так робити не варто насамперед тому, що мій роман не можна зводити до того епізоду на пляжі, там є чимало цікавіших і кращих сторінок. Зрештою, навіть якщо епізод здається досить сміливим, то це лише тому, що його написала дівчина. Насамкінець він сказав, що гарна література не цурається відвертих описів, а справжнє мистецтво оповіді, навіть якщо воно виходить за межі пристойності, ніколи не є сороміцьким.

Я зніяковіла. Цей надзвичайно освічений чоловік дуже тактовно пояснював мені, що вади моєї книжки цілком простими і я не повинна говорити про них так, ніби це смертні гріхи. Тобто я перебрала міру. Змирилася з короткозорістю публіки, її поверховістю. І я сказала собі: годі, не треба нікому підкорятися, варто навчитися не погоджуватися з читачами, я не повинна опускатися до їхнього рівня. І вирішила, що за першої ж нагоди поведуся суворіше з тими, хто згадає цей епізод.

За вечерею в готельному ресторані, яку замовила для нас прес-служба видавництва, я збентежено й зацікавлено слухала, як Тарратано цитував Генрі Міллера, доводячи, що пишу я цілком цнотливо, і пояснював, звертаючись до мене «люба дівчинко», що не одна талановита письменниця двадцятих та тридцятих років знала і описувала секс так, як мені поки що навіть не снилося. Я записала їхні імена у блокнот, а тимчасом замислилась: попри всі компліменти, цей чоловік не бачить у мені особливого таланту; в його очах я дівчинка, якій незаслужено випав успіх; він не вважає вартими уваги навіть ті сторінки, які приваблюють інтерес читачів, вони можуть обурити людей недосвідчених, але не його.

Я сказала, що трохи втомилася, і допомогла підвестися своєму співбесідникові, який забагато випив. Він був низеньким, із помітним

черевцем шанувальника доброї їжі. Над великими вухами стовбурчилися пасма сивого волосся, на червоному обличчі вирізнялися вузькі вуста, великий ніс і жваві очі. Він багато кутив, тому пальці були жовті. У ліфті він спробував обняти й поцілувати мене. Я пручалася, але відштовхнути його було нелегко, він не відступався. Запам'ятався мені доторк його черева і запах винного перегару. Мені й на гадку не спадало, що старший чоловік, такий пристойний, такий освічений, близький приятель моєї майбутньої свекрухи може поводитися так нескромно. Коли ми вийшли в коридор, він поспіхом попрохав пробачення, сказав, що забагато випив, і чимшвидше замкнувся у себе в кімнаті.

14

Наступного дня за сніданком, а потім всю дорогу машиною до Мілана він вельми натхненно говорив про період між 1945 та 1948 роками, який вважав найзахопливішим у своєму житті. Я відчувала в його голосі справжній смуток, який зник, коли він почав з таким же щирим ентузіазмом описувати нинішню революційну атмосферу, ту енергію, яка, мовляв, сповнює і молодих, і старих. Я повсякчас кивала головою на знак згоди, мене вразило те, як йому хочеться переконати мене, що мое теперішнє – це насправді повернення його чудового минулого. Мені стало його трохи шкода. Побіжна згадка про якусь подію з його життя дала змогу швидко підрахувати: людина, що сиділа поруч зі мною, мала п'ятдесят вісім років.

У Мілані я попрохала висадити мене неподалік від видавництва і попрощалася зі своїм супутником. Я була трохи очманіла, бо не виспалася. Дорогою намагалася остаточно скинути з себе прикрий спогад про фізичний контакт з Тарратано, але й досі відчувала його доторк, у якому невиразно вгадувалася аналогія з вульгарними звичаями нашого району. У видавництві мене зустріли вельми радісно. Це не була та ввічливість, з якою до мене ставилися кілька місяців тому, а радше певне загальне задоволення, що означало: які ми розумники, що зрозуміли, що ти така молодчина. Навіть телефоністка, яка єдина у видавництві ставилася до мене зверхньо, вийшла зі своєї будки й обійняла мене. А редактор, який раніше скрупульозно правив мій текст, уперше запросив мене на обід.

Тільки-но ми вмостилися в напівпорожньому ресторанчику неподалік, як він знову наголосив на тому, що в моєму стилі є якась захоплива таємниця, а між першою і другою стравою натякнув, що мені не варто занадто довго спочивати на лаврах, а помаленьку обмірковувати новий роман. Після чого він нагадав, що о п'ятнадцятій мене чекають в університеті. Маріароза тут була ні до чого, цю зустріч з групою студентів організувало мені через свої канали видавництво. «Коли я туди прийду, – спитала я, – до кого мені звернутися?» Мій поважний співбесідник з гордістю мовив: «При вході вас чекатиме мій син».

Я забрала з видавництва багаж і пішла в готель. Там я затрималася ненадовго, знову вийшла й подалася в університет. Стояла нестерпна спека; я опинилася посеред строкатих плакатів, червоних прапорів і емблем народів, що борються за свободу, оголошень про різні ініціативи, а насамперед посеред сильного галасу, сміху й повсюдного збудження. Я потинялася там трохи, дивлячись, чи ніхто не подає мені якогось знаку. Пригадую, як на мене налетів якийсь чорнявий молодик: він втратив

рівновагу, але втримався на ногах і помчав вулицею, немов тікаючи від когось, хоч за ним ніхто не гнався. Пригадую самотній, надзвичайно чистий звук сурми, який пронизував задушливе повітря. Пригадую якусь дівчину, маленьку білявку, яка з гуркотом тягла за собою ланцюг з великою колодкою на кінці і невідомо до кого заклопотано кричала: «Уже йду!» Усе це я пам'ятаю, бо чекаючи, аж доки хтось мене впізнає і підійде, я дістала блокнот і почала все занотовувати, щоб підбадьорити себе. Але минуло півгодини, а до мене ніхто не підійшов. Тоді я уважно оглянула плакати й оголошення, сподіваючись побачити там своє ім'я або назву роману. Даремно. Я знервувалася й відкинула думку спитати в когось зі студентів: мені було соромно згадувати про обговорення своєї книжки в місці, де на приліплених до стін аркушах йшлося про набагато важливіші теми. Мене болісно розривали два протилежні почуття: сильна симпатія до всіх цих хлопців і дівчат, які метушилися й репетували, забувши про всяку дисципліну, та страхом, що безлад, від якого я тікала змалечку, саме зараз і саме тут знов заволодіє мною й кине в самісінький центр цього гармидеру, і незабаром якась нездоланна сила – Сторож, Викладач, Ректор, Поліція – знайде мене, визнає винною – мене, завжди таку слухняну – й покарає.

Я вирішила наплювати на все, бо чому мене має обходити жменька не набагато молодших від мене студентів, навіщо ім мої звичні теревені? Я хотіла повернутися в готель і насолоджуватися статусом успішної авторки, яка багато подорожує, обідає в ресторанах і спить в готелях. Але повз мене пройшло п'ять чи шість заклопотаних і навантажених торбами дівчат, і майже проти своєї волі я пішла за ними, за голосами, за криками, за звуком сурми. І так я дійшла до вщерть заповненої аудиторії, звідки саме в ту мить долинув шалений галас. Коли дівчата, за якими я йшла, увійшли всередину, обережно прослизнула туди й я.

Там саме тривав дуже жорсткий конфлікт між різними групами, як у переповненому залі, так і серед невеличкого натовпу, що згромадився навколо кафедри. Я лишилася біля дверей, готова тікати: задушливий чад з тютюнового диму і людських випарів та міцний запах збудження не заохочували тут залишатися.

Я спробувала зрозуміти, що відбувається. Тут обговорювали, схоже, процедурні питання, але в цій атмосфері – одні кричали, другі мовчали, інші глузували, ще інші сміялися, хтось метушився, мов ординарець на полі битви, хтось байдуже витріщався, а дехто схилювся над книжкою – усі, мабуть, уже втратили надію, що можна дійти якоїсь згоди. Я сподівалась, що десь тут є Маріароза. А тим часом я помалу звикала до галасу й запахів. Скільки тут люду! Переважали чоловіки – гарні й бридкі, елегантні й неохайні, агресивні, перестрашені й веселі. Я з цікавістю спостерігала за жінками, у мене склалося враження, що тільки я тут сама. Деякі з них – приміром, ті дівчата, за якими я прийшла сюди – трималися зграйками, навіть коли роздавали у натовпі летючки: вони одноставно кричали, одноставно сміялися, а якщо й віддалялися на кілька метрів, то не спускали одна з одної ока, щоб не загубитися. Може, то були давні подруги, а може, просто випадкові знайомі, і здавалося, що лише приналежність до групи узаконює їхню присутність у цьому гармидері. Так, їх приваблювала атмосфера хаосу, але цей досвід був для них стерпний тільки за умови, що вони не розлучаться, немов вони домовилися заздалегідь, десь у безпечному місці, що коли піде звідси одна, то за нею

підуть усі. Інші ж дівчата, поодиночі або щонайбільше парами, втиралися у чоловічі ряди, хизувалися викличним панібратством, весело нехтували потребою триматися на безпечній дистанції. І вони здавалися мені тут найщасливішими, найагресивнішими, найбільш упевненими у собі.

Я відчула, що я не така, як вони, що мене тут бути не повинно, що я не маю права кричати, як вони, не повинна занурюватися у ці випари і запахи, які тепер нагадували мені запахи й випари тіла Антоніо, його подих, коли ми притискалися одне до одного на ставках. Мое життя було таким убогим, я світу білого не бачила за навчанням. У кіно я майже не ходила. Ніколи не купувала платівок, хоч про це мріяла. Я не фанатіла від співаків, не бігала по концертах, не колекціонувала автографів, ніколи не напивалася, кохалася мало, та й то крадькома, у страху й збентеженні. А ось ці дівчата, хай там як, зростали у кращих умовах, тому, на відміну від мене, були готові до теперішніх перемін. Свою присутність тут, у цій атмосфері, вони вважали не деградацією, а слušним і необхідним вибором. Тепер і в мене є трохи грошей, подумала я, і, певно, зароблю ще, тож зможу надолжити дещо з того, що пройшло повз мене. А може, й ні, я була занадто освічена, занадто наївна, занадто звикла тримати себе в руках й остуджувати полум'я життя, нагромаджуючи ідеї та факти, я ось-ось мала вийти заміж й остаточно зайняти своє місце у світі – одне слово, я безнадійно застрягла в тому укладі життя, який тут здавався вже віджилим. Ця остання думка злякала мене. «Геть звідси, геть негайно, – сказала я собі, – тут кожен жест і кожне слово принижують усе те, чого я досягла». Але натомість я прослизнула вглиб переповненої зали.

Мене відразу вразила дуже гарна дівчина, з делікатними рисами обличчя і довгим смоляно-чорним волоссям, що спадало їй на плечі; вона була явно молодша від мене. Я не могла відірвати від неї очей. Вона стояла посеред вельми войовничого гуртка молоді, а за спиною в неї, мов особистий охоронець, стовбичив смаглявий чоловік років тридцяти і кури́в сигару. Крім вроди, у цьому натовпі її вирізняло ще й те, що на руках вона тримала кількамісячне немовля, яке годувала грудьми, водночас уважно стежачи за конфліктом, що саме розпалювався, й іноді теж щось вигукуючи. Дитя, блакитний згорточок з голими рожевими ноженятами, раз у раз випускало з рота пипку грудей, але дівчина не ховала цицьку в ліфчик, а так і стояла, насуплена й розхристана, у білій розстебнутій блузці, з набухлими грудьми і розтуленими вустами, аж поки не усвідомлювала, що хлопчик більше не смокче, і тоді неуважним рухом знов прикладала його до грудей.

Вид цієї дівчини викликав у мене занепокоєння. Посеред галасливої, задимленої аудиторії вона мала вигляд цілковито нетипової ікони материнства. Вона була молодша від мене, вродлива і витончена, на ній лежала відповідальність за дитину. Але вона немов щосили намагалася заперечити образ молоді жінки, заклопотаної лиш турботою про своє дитя. Вона кричала, жестикулювала, вимагала слова, злісно сміялася, зневажливо тицяла в когось пальцем. Але хлопчик був наче її частиною, він весь час шукав її цицьку, яка постійно від нього вислизала. Разом вони становили якийсь тремтливий непевний образ, який ось-ось може розлетітися на скалки, ніби намальований на склі: дитя могло випасти з рук, хтось міг зачепити йому голівку ліктем або ненавмисне вдарити. Я зраділа, коли біля неї раптом виринула Маріароза. Нарешті. Вона була така жвава, така яскрава, така сердечна. Схоже, вона дуже добре знала молоду матір. Я

замахала рукою, але вона мене не побачила. Вона щось шепнула дівчині на вухо, тоді зникла і знов виринула між тими, що сперечалися біля кафедри. Тим часом крізь бічні двері в залу стрімко увійшли якісь люди, і сама їх поява трохи заспокоїла присутніх. Маріароза подала їм знак, їй у відповідь кивнули, тоді вона схопила мегафон і промовила кілька слів, які остаточно втихомирили переповнену аудиторію. У ту мить мені на кілька секунд здалося, що Мілан, тодішнє моє напружене життя і безперервне збудження врешті випустили на волю всі тіні, що кишіли в моїй голові. Скільки разів у ті дні я згадувала свої перші спроби розібратися в політичних питаннях? Маріароза передала мегафон юнакові, який підійшов до неї і якого я впізнала відразу. Був то Франко Марі, мій хлопець із перших років навчання в Пізі.

15

Він зовсім не змінився: той самий теплий, переконливий тон голосу, та сама манера висловлюватись – свої промови він будував навколо загальних тверджень, які крок за кроком логічно пов'язувались із знайомим для всіх щоденним досвідом, розкриваючи його прихований смисл. Пишу про це й усвідомлюю, що майже не пригадую його вигляду, пам'ятаю лише бліде, чисто поголене обличчя й коротке волосся. Але на той момент він був єдиним, до чийого тіла я притискала так, ніби ми були одружені.

Я підійшла до Франко після виступу, у нього від подиву спалахнули очі, він обійняв мене. Але розмовляти було важко, бо хтось уже смикав його за рукав, хтось інший брався докоряти суворим тоном, весь час тицяючи в нього пальцем, немов він винен у якихось страшних гріхах. Я ніяково стовбичила між ними біля кафедри, і в цій тисняві Маріароза десь пропала мені з очей. Але тепер вона сама знайшла мене і потягла за руку.

– Що ти тут робиш? – радісно запитала вона.

Я вирішила не говорити їй, що не потрапила на зустріч, а тут опинилась випадково. А лиш сказала, киваючи на Франко:

– Я його знаю.

– Знаєш Марі?

– Так.

Вона почала співати Франко дифірамби, а відтак шепнула: «Мені ще дістанеться на горіхи, це ж я запросила його, подивись-но, як вони чубляться». Оскільки він мав переночувати в неї, а наступного дня вирушити до Турина, вона тут-таки наполягла, щоб я теж поїхала до неї. Я погодилась, махнувши рукою на готель.

Збори затяглися, у деякі моменти напруга наростала, атмосфера була тривожною. Коли ми вийшли з університету, уже вечоріло. Крім Франко, у Маріарози ночувала та молода мати на ім'я Сильвія і той тридцятилітній чоловік, який курих сигару і якого я помітила в залі раніше – то був Хуан, художник з Венесуели. Ми всі пішли на вечерю в тратторію, яку показала моя зовиця. Я побалакала трохи з Франко і зрозуміла, що

помилилася – він все-таки змінився. До його обличчя прилипла – а може, він сам собі її приліпив – маска, яка чудово відповідала його колишнім рисам, але від його колишньої великодушності не залишилось ані сліду. Тепер він був весь напружений, стриманий, зважував кожне слово. Під час нашої короткої розмови, на позір задушевної, він ані словом не згадав про наші давні стосунки, і коли про них заговорила я, докоряючи, що він перестав мені писати, він обірвав розмову, буркнувши: «Так треба було». Про університет він теж нічого не сказав, і я зрозуміла, що він так і не отримав диплома.

– Є важливіші справи, – мовив він.

– Які?

Він звернувся до Маріарози, немов йому не до смаку був занадто приватний тон нашої розмови:

– Елена питає, які в нас справи.

Маріароза весело відповіла:

– Революція.

Тоді я іронічним тоном бовкнула:

– А на дозвіллі що робите?

Мені відповів серйозним тоном Хуан, ніжно трусячи стиснутим кулачком хлопчика Сильвії, яка сиділа поруч з ним:

– На дозвіллі ми до неї готуємось.

Після вечері ми всі сіли в авто Маріарози. Мешкала вона в районі Сант-Амброджо, у старій, дуже великій квартирі. Я виявила, що в одній з кімнат, де панував страшний безлад, венесуелець влаштував собі щось на кшталт майстерні. Він повів туди нас із Франко, щоб показати свої роботи: великі дошки, на яких майже з фотографічною точністю було зображено метушливі міські сцени. Але він геть зіпсував їх, поприбивавши до них тюбики з фарбою, пензлі, палітри, мисочки для терпентини, ганчірки. Маріароза дуже хвалила його, але зверталася вона передовсім до Франко, бо, схоже, його думка цікавила її найбільше.

Я нишком підглядала за ними, нічого не розуміючи. Хуан, безперечно, тут мешкав, як і Сильвія, яка невимушено ходила у помешканні, носячи на руках синопку на ймення Мірко. Спершу я було подумала, що художник та молода мати є парю, яка винаймає тут кімнату, але невдовзі мені довелося змінити думку. Венесуелець ставився до Сильвії всього лиш з неухильною ввічливістю, зате часто обіймав за плечі Маріарозу, а якось навіть поцілував її в шию.

Спочатку розмова точилася навколо Хуанових картин. Франко завжди був чудово обізнаним у візуальних мистецтвах і мав надзвичайно вигострене критичне чуття. Усі ми охоче слухали його, крім Сильвії, бо її дитина, яка досі поводитися дуже тихо, раптом розплакалася і ніяк не могла

заспокоїтись. Якийсь час я сподівалася, що Франко відгукнеться і про мою книжку, я була певна, що він міг би сказати про неї щось розумне – хоча б щось схоже на те, що він трохи шорстко говорив про картини Хуана. Але про мій роман ніхто не згадав, і після того як венесуелець вибухнув обуренням, не оцінивши дотепної репліки Франко про роль мистецтва в суспільстві, поточилася розмова про культурну відсталість Італії, про політичну ситуацію після виборів, про поступове прогинання соціал-демократії, про студентів і поліційні репресії, про те, що тоді називали уроком Франції. Незабаром між обома чоловіками спалахнула суперечка. Сильвія ніяк не могла зрозуміти, чого хоче Мірко, вона то виходила, то верталася, то сварила сина, мов дорослого. Іноді вона кидала короткі репліки, не погоджуючись із чоловіками, і продовжувала носити хлопчика туди-сюди по довгому коридору або виходила в кімнату поміняти йому пелюшки. Маріароза розповіла про дитсадки, що їх організували в Сорбонні для дітей студентів, які страйкували, описала Париж у перші червневі дні, дощовий і холодний, де все завмерло через всезагальний страйк. Сама вона цього не бачила (їй, на жаль, вирватися туди не вдалося), але саме так описала все це її подруга в листі. Франко з Хуаном слухали її дещо не уважно, не забувши про свою суперечку, яка відтак розгорілася з іще більшим запалом.

Урешті ми, три жінки, лишилися осторонь, наче сонні телиці, які чекають, доки двоє биків досхочу набуцаються. Мене це розсердило. Я чекала, що до розмови долучиться Маріароза, і сама теж збиралася втрутитися. Але Франко та Хуан не давали нам нагоди; тим часом дитина репетувала, а Сильвія кричала на неї дедалі голосніше. Ліла – подумалось мені – була ще молодша від неї, коли народився Дженнаро. І я згадала, що ще під час зібрання щось спонукало мене порівняти їх. Можливо, через самотнє материнство Ліли після зникнення Ніно і розриву зі Стефано. Або ж через вроду: якби на тих сходах опинилася Ліла з Дженнаро, то в ролі матері вона була б ще спокусливішою і впевненішою у собі, ніж Сильвія. Але Ліла була відрізана від цього всього. Хвиля подій, яка торкнулась мене у тій аудиторії, рано чи пізно дійде й до Сан-Джованні-а-Тедуччо, але вона, деградує у тому Богом забутому місці, цього навіть не відчує. «Як шкода», – подумала я винувато. Мені треба було вивезти її звідти, хай навіть силоміць, забрати з собою. Або ж я могла принаймні впустити її у себе, у своє тіло, прислухатись до її голосу. І саме так я зробила в ту мить. Я почула, як вона каже: «Якщо ти вже мовчки терпиш ці балачки, то не стирчи там, мов кімнатна рослина, допоможи хоча б цій дівчині, уяви собі, що це значить – мати малу дитину». Перемішалися два різні часопростори, два різні настрої, далекі один від одного. Я рвучко підвелася та делікатно й турботливо забрала хлопчика у Сильвії, яка зовсім не протестувала.

Яка то була гарна дитинка! Ця мить запам'яталась мені надовго. Мірко відразу зачарував мене зворушливими рожевими складочками навколо зап'ястків та ніжок. Він був чарівний – чудова форма очей, густе волоссячко, довгі й тендітні ступні, і пахнув він приємно. Я тихенько шепотіла йому все це, носячи по квартирі. Голоси чоловіків віддалилися, як і ідеї, що вони їх відстоювали, віддалилась їхня неприязнь, і зі мною відбулося щось нове. Я відчула насолоду. Відчула, мов невіддільний спалах полум'я, тепло цього хлопчика, його рухи, і мені здалося, що всі чуття

мої витончились, немов сприйняття цього досконалого шматочка життя, що його я тримала на руках, загострилось аж до судоми, мене аж затопило ніжністю, я хотіла дбати про нього, захищати від усіх лихих тіней, що приишкли в темних закутках помешкання. Мірко, мабуть, відчув це і вгамувався. Це теж принесло мені втіху, я почувалась гордою, що змогла заспокоїти його.

Коли я повернулася в кімнату, Сильвія, яка вмостила на колінах у Маріарози і прислухалася до суперечки між чоловіками, раз у раз нервово щось вигукуючи, повернулася до мене і, мабуть, побачила на моєму обличчі насолоду, з якою я притискала до себе дитину. Різко підвелася, забрала в мене хлопчика, сухо подякувавши, і пішла вкладати його до ліжечка. У мене залишилося неприємне відчуття втрати. Я сіла на своє місце, ще відчуваючи тепло, яке залишив по собі Мірко, настрої у мене зіпсувався, думки сплуталися. Я хотіла знову взяти на руки дитину, сподівалася, що він розплачеться, що Сильвія попросить допомоги. Що це зі мною? Я хочу дітей? Хочу бути матір'ю, годувати грудьми, колисати до сну? Хочу заміж, хочу завагітніти? А якщо саме тоді, коли я вже почуватимусь у безпеці, з мого живота раптом вилізе моя мати?

17

Я ніяк не могла зосередитися на обговоренні уроку, який дала нам Франція, на напруженій сутичці між чоловіками. Але мовчати мені не хотілося. Я хотіла виголосити щось із того, що читала і думала про події в Парижі, але в голові мені спливали лиш якісь уривчасті фрази. І мене дивувало, що Маріароза, така розкута й талановита, знай мовчала і лиш мило усміхалася, погоджуючись з усім, що говорив Франко, і це нервувало Хуана і позбавляло його впевненості. Ну то й що, хай мовчить, але я говоритиму, інакше навіщо я сюди прийшла, чому не повернулася в готель? Я знала відповідь на ці запитання. Я хотіла показати людині, з якою спілкувалася в минулому, ким я стала. Я хотіла, щоб Франко зрозумів, що не можна ставитися до мене як до дівчинки, якою я була колись, хотіла, щоб він помітив, що я тепер зовсім інша, хотіла, щоб у присутності Маріарози він сказав, що ця зовсім інша людина вартує його поваги. Хлопчик більше не плакав, Сильвія була з ним, вони обоє більше мене не потребували, тому я ще трохи почекала й врешті знайшла, у чому не погодитися зі своїм колишнім. Було то цілком імпровізоване заперечення, мною керували не тверді переконання, а прагнення виступити проти Франко, у мене в голові вже були заготовлені фрази, якими я оперувала з удаваною впевненістю. Загалом я сказала, що сумніваюся в ступені зрілості класової боротьби у Франції, що злука студентів і робітників здається мені поки що досить абстрактною. Говорила я рішуче, бо боялася, що хтось із чоловіків мене перерве і якимсь недоречним словом поновить суперечку. Але мене уважно слухали всі, навіть Сильвія, яка ледь не навшпиньках повернулася в кімнату без дитини. Поки я говорила, ні Франко, ні Хуан не виявляли нетерплячості, а венесуелець навіть схвально кивнув, коли я двічі чи тричі вимовила слово «народ». А Марі це роздратувало. «Ти маєш на увазі, що немає об'єктивних ознак революційної ситуації», – іронічно наголосив він, і я знала той тон, який означав, що він бере мене на кпини, щоб захиститися. Ми не на жарт зчепилися, наші репліки лягали одна на одну: я не знаю, що означає об'єктивні ознаки; це означає, що дія неминуча; отже, якщо дія не неминуча, то можна сидіти склавши руки; ні, завданням революціонера є

завжди робити все можливе; у Франції студенти зробили неможливе, машина освіти зламалася і її більше ніхто не полагодить; визнай, що все змінилося і зміниться ще більше; так, але ніхто не вимагає ні від тебе, ні від будь-кого іншого засвідчення на гербовому папері, що ситуація є об'єктивно революційною, студенти виступили та й годі; це не так; це так. І далі в такому дусі. Урешті ми обое одночасно замовкли.

Була то незвична суперечка, незвична не змістом, а запальним тоном, нехтуванням правил доброго виховання. В очах Маріарози я помітила іскорку зацікавлення, вона зрозуміла, що тон нашої суперечки означає, що між нами було щось більше, ніж спілкування однокурсників. «Ходіть сюди, мені потрібна допомога», – сказала вона Сильвії та Хуанові. Їй треба було взяти драбину, щоб дістати постільну білизну для мене і Франко. Вони пішли за нею, Хуан шепнув їй щось на вухо.

Франко якусь мить дивився собі під ноги, стиснувши губи, немов тамуючи усмішку, і приятним тоном сказав:

– Ти так і залишилась дрібноміщанкою.

Цим словом він жартома обзивав мене багато років тому, коли я боялася, що мене застукають у його кімнаті. Ніхто нас не чув, тому я відрізала:

– Це в тобі все дрібноміщанське – походження, виховання, поведінка.

– Я не хотів тебе образити.

– Я не образилася.

– Ти змінилася, стала агресивною.

– Я така, як і була.

– У тебе вдома все гаразд?

– Усе гаразд.

– А як там твоя подруга, з якою ви були такі близькі?

Запитання пролунало так несподівано, що збило мене з пантелику. Невже я розповідала йому про Лілу? Що саме? І чому він згадав про неї зараз? Де він побачив тут зв'язок з попередньою розмовою? Бо я такого зв'язку не бачила.

– У неї все гаразд, – сказала я.

– Чим вона займається?

– Працює на ковбасній фабриці поблизу Неаполя.

– Хіба вона не вийшла за того крамаря?

– Шлюб виявився невдалим.

- Коли буду в Неаполі, мушиш мене з нею познайомити.
- Звичайно.
- Залиш мені свій номер або адресу.
- Добре.

Він поглянув на мене, аби зрозуміти, як краще висловитися, щоб не надто болісно мене зранити, і запитав:

- А вона читала твою книжку?
- Не знаю, а ти читав?
- Звісно.
- І як вона тобі?
- Хороша книжка.
- Тобто?
- Там є гарні сторінки.
- Які саме?
- Там, де ти описуєш здатність героїні на свій лад сполучати фрагменти дійсності.
- І все?
- Тобі мало?
- Ні, я зрозуміла, що книжка тобі не сподобалась.
- Я ж сказав: хороша книжка.

Я добре його знала – він намагався не принизити мене. Це доводило мене до відчаю, і я сказала:

- Ця книжка викликала дискусію, вона чудово продається.
- То й добре, хіба ні?
- Добре, але не для тебе. Що там не так?

Він знову стиснув губи і врешті наважився:

- Там нема глибини, Елено. Примітивні любовні історії і прагнення підняти соціальною драбиною заступають саме те, про що справді варто було розповісти.
- Тобто?

- Облиш, уже пізно, треба йти спати.

І він спробував вдати доброзичливу іронію, але насправді сказав це тим самим новим тоном людини, яка має в житті важливе завдання, а все інше оминає:

- Ти ж зробила все можливе, хіба ні? Але, об'єктивно кажучи, зараз не час писати романи.

18

Саме тоді ввійшла Маріароза з Хуаном та Сильвією. Вони принесли чисті рушники і постіль. Маріароза, безперечно, чула останню фразу і, звичайно, зрозуміла, що ми говорили про мою книжку, але не промовила ні слова. Вона могла сказати ніби між іншим, що їй книжка сподобалася, що романи можна писати будь-коли, але не зробила цього. Тож я виснувала, що попри всі запевнення в симпатії та прихильності, у тих культурних і пронизаних політичною ангажованістю колах мою книжку сприймали як щось неважливе, а ті епізоди, завдяки яким вона добре продавалася, вважали блідою версією набагато сильніших текстів, яких я, зрештою, не читала, або ж чіпляли до них зневажливий ярлик, як Франко: примітивна любовна історія.

Моя зовиця з неуважною ввічливістю показала мені, де ванна кімната і моя спальня. Я попрощалася з Франко, він від'їздив рано-вранці. Я лиш потисла йому руку, він теж не виявив бажання обняти мене. Я побачила, як він зникає в кімнаті разом з Маріарозою, і з похмурого виразу Хуанового обличчя і нещасного погляду Сильвії зрозуміла, що гість та господаря дому спатимуть разом.

Я зачинилась у виділеній для мене кімнаті. Там панував різкий і затхлий запах тютюнового диму, стояла розкладачка, нічного столика не було, як і нічника, світила лише слабка лампа посередині стелі, на підлозі лежали купи газет, кілька чисел часописів «Менабо», «Нуово імпеньйо», «Маркатре», дорогі мистецькі альбоми, деякі з них пошарпані, а інші явно неторкані. Під розкладачкою я виявила повну недопалків попільничку, відчинила вікно і поставила її на підвіконня. Роздяглася. Нічна сорочка, яку дала мені Маріароза, була задовга й завузька для мене. Я босоніж вийшла в коридор й у напівтемряві пішла до ванної кімнати. Брак зубної щітки мене не збентежив: чистити зуби мене в дитинстві не вчили, то була недавня звичка, якої я набула в Пізі.

Уклавшись у ліжку, я спробувала перекреслити в голові того Франко, якого зустріла нині, і замінити його тим Франко, якого знала багато років тому – багатий і щедрий хлопець, який кохав мене, допомагав мені, купував усе, що я забажаю, повчав мене, брав із собою в Париж на якісь політичні зустрічі, возив на канікули до своїх батьків у Версилью. Але мені не вдалося цього зробити. Перемогло теперішнє – усе це сум'яття, галас у переповненому залі, політичне марнослів'я, що гуділо в голові і знецінювало мою книжку. Може, мое літературне майбутнє – лише ілюзія? Може, має рацію Франко: нині є багато речей, важливіших, ніж писання романів? Яке враження я на нього справила? Які спогади він зберіг про наше кохання, якщо взагалі зберіг? Чи нарікав він на мене Маріарозі, як

Ніно нарікав мені на Лілу? Мене огорнули смуток і зневіра. Я уявляла собі, що вечір буде сповнений солодких і дещо меланхолійних спогадів, але він здався мені просто сумним. Я хотіла, щоб ніч чимшвидше минула і я могла повернутися в Неаполь. Щоб вимкнути світло, мені довелося встати з ліжка. Назад я повернулась у темряві.

Мені не спалося. Я крутилася з боку на бік, ліжка й кімната повнилися запахами інших тіл, подібну інтимність я відчувала у своєму домі, але тут це були сліди якихось незнайомих, можливо, навіть огидних мені людей. Урешті я задрімала, але раптом прокинулась, бо у кімнату хтось увійшов. Я пробурмотіла: «Хто там?» Мені відповів Хуан. Без зайвих слів, благальним голосом, ніби просив про важливу послугу чи навіть потребував невідкладної допомоги, він спитав:

– Можна я буду спати з тобою?

Прохання здалося мені таким абсурдним, що, аби цілковито прокинутися й збагнути, в чому річ, я перепитала:

– Спати?

– Так, хочу лягти біля тебе. Я тебе не потурбую, просто не хочу залишатися сам.

– У жодному разі.

– Чому?

Я не знала, що відповісти, і пробурмотіла:

– Я заручена.

– То й що? Ми просто спатимемо, і все.

– Іди геть, будь ласка, я ж тебе зовсім не знаю.

– Мене звати Хуан, я показував тобі свої картини, що тобі ще треба знати?

Я почула, як він сідає на ліжку, побачила його темний силует, відчула в його подиху запах сигари.

– Прошу тебе, – пробурмотіла я, – я хочу спати.

– Ти ж письменниця, пишеш про кохання. Усе те, що з нами трапляється, підживлює уяву і допомагає творити. Пусту мене до себе, потім зможеш про це розповісти в книжці.

Він пучкою пальця торкнувся моєї ноги. Цього я вже не стерпіла, рвонула до вимикача і ввімкнула світло. Він сидів на ліжку в трусах і майці.

– Геть, – прошипіла я до нього так рішуче, що він зрозумів: зараз я закричу, першою накинуся на нього і товктиму щосили. Тому він повільно підвівся і розчаровано мовив:

– Святенниця.

І вийшов. Я зачинила за ним двері, ключа не було.

Я була шокована, розлючена, налякана, у голові крутилися кровожерні діалектні прокльони. Трохи переcheкавши, я знов лягла до ліжка, але світла не вимкнула. Що про мене можна було подумати, якою людиною я здавалася? Чому Хуан вважав, що має право про таке просити? Через славу вільнодумної жінки, яку давала моя книжка? Через ті політичні гасла, які я виголошувала? Можливо, то був не просто словесний турнір, гра, яка мала засвідчити, що я нічим не гірша від чоловіків, можливо, мій виступ охарактеризував мене як людину, зокрема вказав на мою доступність у сексуальному плані? А може, саме відчуття приналежності до того самого табору спонукало цього чоловіка без жодних сумнівів залізти до мене в кімнату, як спонукало Маріарозу, теж без жодних сумнівів, запросити до себе в кімнату Франко? А може, я сама заразилася тим невиразним еротичним збудженням, яке відчула в тій університетській аудиторії, а тепер несвідомо випромінювала його? Адже в Мілані я була готова переспати з Ніно, зрадити П'етро. Але то була давня пристрасть, вона виправдовувала і жагу, і зраду, тоді як секс сам по собі, саме лише прагнення оргазму – ні, це не могло мене приваблювати, я була до цього не готова, це викликало в мене огиду. Чому той приятель Аделе в Турині вирішив, що йому можна розпускати руки, чому тепер Хуанові забажалося мене помацати? Що саме вони бачили в мені, що саме вони хотіли мені довести? Раптом мені згадалася історія з Донато Сарраторе. Не той вечір на пляжі на Іскіі, який я описала в романі, а той випадок, коли він з'явився на кухні Нелли, а я тільки-но вклалася спати, він цілував мене і мацав, викликаючи в мені проти волі цілу хвилю насолоди. Значить, між тодішньою ошелешеною і наляканою дівчинкою, жінкою, яка зазнала нападу в ліфті, та жінкою, до кімнати якої тільки-но ввірвалися, був якийсь зв'язок? Значить, Тарратано, інтелігентний приятель Аделе, та венесуельський художник Хуан зроблені з того ж тіста, що й батько Ніно, залізничний контролер, віршомаз і продажний борзописець?

19

Я ніяк не могла заснути. До моїх напружених нервів і суперечливих думок долучився Мірко, який знову розплакався. Мені згадалася та сильна емоція, яку я відчула, коли взяла хлопчика на руки. Він ніяк не вгамовувався, і я не змогла стриматися. Встала з ліжка, пішла на голосний звук плачу і підійшла до дверей, з яких крізь шпарини пробивалося світло. Постукала, почувла грубу відповідь Сильвії. Кімната була затишнішою від моєї, там стояла стара шафа, комод, двоспальне ліжко, на якому, схрестивши ноги, сиділа дівчина в коротенькій рожевій сорочині. У неї був лихий вираз обличчя. Плечі опущені, тильну сторону долонь вона втискала в простирадла, а на її голих стегнах, мов приобіцяна пожертва, лежав голенький Мірко з роззявленим, мов чорна діра, ротиком і заплющеними оченятами. Він весь дригався і аж посинів від плачу. Спершу вона зустріла мене вороже, але потім полагіднішала. Сказала, що відчувається невдатною матір'ю, не знає, що робити, її охоплює розпач. Потім буркнула: «Коли він не смокче груди, то завжди отак реве, може, він хворий, ще помре мені тут на ліжку». І коли вона це говорила, то більше не здавалася мені схожою на

Лілу – нервові гримаси та витрішені очі робили її геть негарною. А тоді вона вибухнула плачем.

Плач матері і сина розчулив мене, захотілося обох їх обняти, притиснути до себе, утішити. Я шепнула: можна мені ненадовго взяти його на руки? Вона кивнула крізь схлипування. Я забрала від неї дитину, притисла до грудей і знову відчула потік запахів, звуків та тепла, немов після розлуки життєва снага хлопчика знову пливла до мене, радісно й квапливо. Я ходила по кімнаті, бурмочучи якусь імпровізовану літанію, геть безладну, якесь довге, безглузде освідчення в любові. Диво сталося – Мірко заспокоївся й заснув. Я тихенько поклала його обіч матері, але мені зовсім не хотілося з ним розлучатися. Я боялася вертатися у свою кімнату, десь у мені таїлася певність, що я знов застану там Хуана, і мені хотілося залишитися тут.

Сильвія байдуже мені подякувала, крижаним тоном перерахувавши всі мої чесноти: ти розумна, усе знаєш, умієш викликати до себе повагу, з тебе вийде гарна мати, пощастить же твоїм майбутнім дітям. Я ухильно сказала, що мені вже треба йти. Але її враз охопила тривога, вона взяла мене за руку і попросила лишитися: він відчуває твою присутність, сказала вона, зроби це для нього, тоді він міцно спатиме. Я погодилась відразу. Ми лягли в ліжку, поклавши між собою дитину, і погасили світло. Але не заснули, а почали розповідати про себе.

У темряві ворожість Сильвії дещо розвіялась. Коли вона виявила, що вагітна, то відчула огиду, розповідала вона. Приховувала вагітність від чоловіка, якого кохала, і від себе самої, переконавши себе, що це минеться, як минає з часом хвороба, пройшовши всі стадії. Але її тіло реагувало, почав рости живіт. Сильвії довелося сказати про це батькам, дуже заможним правникам з Монци. Вони влаштували їй сцену, і вона пішла з дому. Але замість того щоб визнати, що вона місяцями очікувала якогось чуда, замість того щоб зізнатися, що ніколи не думала про аборт лише через страх перед болем, вона заявила, що хоче народити дитину, бо кохає чоловіка, від якого завагітніла. Він сказав їй: «Я тебе кохаю, і якщо ти хочеш цю дитину, то її хочу і я». Вона кохала його, він кохав її – у той момент вони обое говорили серйозно. Але через кілька місяців, ще до того, як вагітність завершилась пологами, це кохання покинуло і його, і її – Сильвія гірко повторила це кілька разів. Не лишилось нічого, крім роздратування. І так вона опинилась сама, і якщо досі їй якось вдавалося викручуватися, то це заслуга Маріарози, яку вона дуже хвалила і говорила про неї з великим запалом: така здібна викладачка й вірна товаришка, так підтримує своїх студентів.

Я сказала їй, що вся родина Айрот варта захоплення, що я заручена з П'етро, що восени ми одружимося. Вона імпульсивно бовкнула: шлюб мене жахає, родинне життя теж, ці звичаї вже застаріли. Відтак у тоні її раптом з'явився смуток.

– Батько Мірко теж працює в університеті.

– Справді?

– Усе почалося з того, що я записалася на його курс. Він був такий впевнений у собі, такий освічений, такий розумний, такий гарний.

Ідеальний в усьому. Ще до того, як розпочалася боротьба, він казав: виховуйте своїх викладачів, не дозволяйте їм зневажати вас.

– А дитиною він хоч трохи займається?

Вона засміялась у темряві й кисло буркнула:

– Чоловік завжди лишається поза процесом, крім тих шалених моментів, коли ти його кохаєш і відчуваєш, як він входить у тебе. А коли ти більше його не кохаєш, тебе дратує навіть думка про те, що ти колись цього хотіла. Я подобалась йому, він подобався мені – ось і все. Мені кілька разів на день трапляється хтось, хто мені подобається. А тобі хіба ні? Це якийсь час триває, а тоді минає. Лишається тільки дитина, яка є частиною тебе. Батько ж як був чужим, так ним і лишається. Навіть його ім'я більше не звучить так, як раніше. «Ніно» – промовляла я і повторювала подумки це ім'я, тільки-но прокидалась; то було чарівне слово. А тепер воно лиш засмучує мене.

Якийсь час я мовчала, а тоді прошепотіла:

– Міркового батька звати Ніно?

– Так, його всі знають, в університеті він дуже популярний.

– Ніно, а прізвище?

– Ніно Сарраторе.

20

З кімнати я вийшла рано-вранці, залишивши Сильвію спати з дитиною біля грудей. Художник зник і сліду не залишив. Тож я змогла попрощатися тільки з Маріарозою, яка встала дуже рано, щоб відвезти Франко на вокзал, і щойно повернулася. Вона мала заспаний вигляд, і мені здалося, що їй ніяково. Спитала мене:

– Добре виспалася?

– Ми багато розмовляли з Сильвією.

– Вона розповіла тобі про Сарраторе?

– Так.

– Я знаю, що ви друзі.

– Це він тобі сказав?

– Авжеж. Ми трохи попліткували про тебе.

– Це правда, що Мірко – його син?

- Так. - Вона стримала позіхання й усміхнулася. - Ніно просто чарівний, дівчата б'ються за нього, кожна норовить привернути його увагу. Тепер, слава Богу, щасливі часи, можна обрати собі того, кого хочеш, а від нього віє такою силою, він передає іншим радість та ентузіазм.

За її словами, студентський рух дуже потребує таких людей, як він. Але про них треба дбати, давати їм змогу розвиватися у правильному напрямку.

- Таким дуже здібним особам, - сказала вона, - треба окреслювати певні орієнтири, у них всередині завжди таїться як не буржуазний демократ, то технократ або модернізатор.

Ми обидві висловили жаль, що так мало часу провели разом, і пообіцяли одна одній виправити це за найближчої нагоди. Я забрала з готелю валізу і вирушила на вокзал.

Лише у поїзді, під час довгої дороги до Неаполя, я цілком обміркувала цю історію про друге батьківство Ніно. Неприємна сіра тінь від Сильвії витягнулась до Ліли, від Мірко до Дженнаро. Пристрасть, що спалахнула на Іскії, ніч кохання у Форіо, таємні зустрічі на площі Мартірі, вагітність Ліли - усе це потьмяніло в моїх очах, перетворилося на всього лише механічний прийом, який Ніно, виїхавши з Неаполя, застосовував до Сильвії і хтось ще до кількох жінок. Це мене образило, немов десь у закутку моєї голови принишкла Ліла і я могла дізнатися про її почуття. Мені було гірко, як було б гірко їй, якби вона про це дізналася, я розсердилась, немов зазнала такої ж кривди. Ніно зрадив Лілу і мене. Ми обидві пережили те саме приниження, ми кохали його без справжньої взаємності. Отже, попри всі його чесноти, він був чоловік легковажний і поверховий, тваринний організм якого стікав фізіологічними рідинами й легко залишав у себе за плечима, як побічний продукт скороминущої насолоди, живу матерію, зачату, вигодовану і сформовану в жіночих лонах. Я згадала, як багато років тому він прийшов у наш район провідати мене, ми стояли у дворі й розмовляли, а Меліна побачила його з вікна і прийняла за батька. Колишня коханка Донато відразу вловила подібність, якої я тоді не помічала. А тепер було зрозуміло, що мала рацію вона, а не я. Ніно уникав свого батька не тому, що боявся стати таким, як він, Ніно вже був такий, як він, але не хотів цього визнати.

Проте ненавидіти його я не могла. У тому розжареному від спеки потязі я не тільки згадала, як зустріла його в книгарні, а й проаналізувала цю зустріч в контексті подій, висловів і тверджень тих днів. Усюди - у жестах, у словах, у книжках - невідступно присутній був секс, відворотний і притягальний, він наздоганяв мене скрізь, хапаючи своїми пазурами. Усі бар'єри розвалювались, кайдани доброго виховання розпадалися. І Ніно уповні насолоджувався цією атмосферою. Він був своїм на галасливих сходах в університеті, він почувався як риба у воді серед тих інтенсивних запахів, у безладі помешкання Маріарози, яка, без сумніву, теж була його коханкою. Його розум, бажання, його здатність спокушати давали йому змогу діяти у теперішній ситуації впевнено, задовольняючи свою допитливість. Я, певно, помилялася, ототожнюючи його поведінку з хтивими бажаннями батька, його вчинки були виявом іншої культури, і саме на цьому наголошували Сильвія та Маріароза: дівчата його хотіли, і він їх брав, тут не було жодного примусу, не було провини, були тільки закони бажання. Коли Ніно сказав мені, що з Лілою щось не те навіть у сексі,

можливо, він мав на увазі, що доба претензій скінчилася, що обтяжувати насолоду відповідальністю неслухно? Навіть якщо він успадкував батькову вдачу – нема сумніву, що його пристрась до жінок розповідала зовсім іншу історію.

У той момент, коли поїзд прибув до Неаполя, я з подивом і досадою усвідомила, що після міркувань про любовні пригоди Ніно одна частина мене поступилася і визнала: що поганого в тому, що хтось насолоджується життям з тими, хто вміє ним насолоджуватися? А коли вже підходила до нашого району, то збагнула: саме тому, що всі жінки його хочуть і він їх усіх бере, я хочу його ще більше, бо хотіла завжди. Тому я вирішила будь-що уникати зустрічі з ним. Щодо Ліли, то я не знала, як мені поведетися. Промовчати чи все їй розповісти? Вирішу, що робити, коли і якщо ми зустрінемося.

21

Удома я не мала часу, щоб повернутися до цих думок, та мені й не хотілося. Зателефонував П'етро і заявив, що наступного тижня приїде знайомитися з моїми батьками. Я змирилася з цим, як з неминучим лихом, і заходилась шукати йому кімнату в готелі, наводити лад у помешканні, гасити тривогу моєї сім'ї. Останнє виявилось марною справою, бо ситуація ставала дедалі гіршою. У нашому районі почали ще більше лихословити про мою книжку, про мене, про мої постійні самотні поїздки. Мати захищалася, вихваляючись, що я збираюся заміж, але, щоб не ускладнювати ситуацію моїм безбожним рішенням, вигадала, нібито я беру шлюб не в Неаполі, а в Генуї. Це тільки підсилило лихослів'я, і вона була у відчаї.

Якось увечері вона особливо жорстко накинулася на мене – мовляв, люди читають мою книжку, обурюються і шепочуться в неї за спиною. Кричала, що мої брати змушені були побити синів різника, бо ті називали мене курвою, мало того – їм довелося натовкти пику й Елізіному однокласникові, бо той спитав, чи не хоче вона робити такі паскудства, як її старша сестра.

– Що ти там такого понаписувала? – репетувала вона.

– Нічого такого, ма.

– Описала ті гидоти, які сама робиш?

– Які там гидоти, прочитай книжку.

– Я не маю часу на це лайно.

– То дай мені спокій.

– Якщо батько дізнається, що про тебе кажуть, він вижене тебе геть.

– Нема потреби, я піду сама.

Був вечір, і я вийшла прогулятися, щоб не наговорити матері чогось такого, про що потім пошкодую. Проходячи сквериком уздовж головної вулиці, я відчувала, що люди – дратівливі тіні цього світу, у якому я вже

не жила, – уважно приглядаються до мене. Раптом я зустріла Джильйолю, яка саме верталася з роботи. Ми жили в одному будинку, тому пішли разом, але я весь час боялася, що рано чи пізно вона таки скаже мені щось уїдливе. Але, як не дивно, вона висловилась якось несміливо, хоча завжди поводитись досить агресивно, а то й злостиво:

– Я прочитала твою книжку, дуже цікаво. Ти така смілива, що описуєш такі речі.

Я аж заклала.

– Які речі?

– Ти, які ти робиш на пляжі.

– Це не я роблю, це робить героїня.

– Так, але ти це дуже гарно змалювала, Лену. Ну точно як це насправді буває, описала весь той бруд. Такі секрети знають тільки жінки.

Тоді смикнула мене за лікоть, примусивши зупинитись, і пробурмотіла:

– Коли побачиш Ліну, скажи їй, що вона мала слухність, я визнаю. Вона правильно зробила, що начхала на чоловіка, на маму, батька, брата, на Марчелло, на Мікеле і все це наше гівно. Мені теж треба було забратися звідси, треба було брати приклад з вас обох, ви ж такі розумні. Але я народилась дурепою, тож що вдієш.

Більше нічого важливого ми одна одній не сказали. Я зупинилась на своєму поверсі, а вона пішла до своєї квартири. Але її слова не виходили мені з голови. Мене вразило, що вона, не замислюючись, поставила на один рівень невдачу Ліли і мій успіх, немов порівняно з її становищем і одне, і друге було однаково позитивним. Але насамперед мені запам'яталося, що в бруді з моєї книжки вона впізнала той бруд, якого зазнала сама. То було щось нове, але я не знала, як до цього ставитися. Тим паче, що приїхав П'етро і на якийсь час я про це забула.

22

Я зустріла його на вокзалі, провела на вулицю Фіренце, де був готель, у якому я, за порадою батька, урешті вирішила зняти йому кімнату. Як на мене, П'етро хвилювався ще більше, ніж моя родина. З потяга він зішов такий же пом'ятий, як завжди, за собою тягнув величезну валізу, а втомлене обличчя почервоніло від спеки. Він забажав купити квіти для моєї матері і, попри всі свої звички, заспокоївся лише тоді, коли вибрав достатньо великий і дорогий букет. Коли ми прийшли до готелю, він залишив мене з квітами у вестибюлі, пообіцявши швидко повернутися, і через півгодини з'явився в синьому костюмі, білій сорочці, синій краватці і добре начищених туфлях. Я вибухнула сміхом, а він запитав: у мене кепський вигляд? Я запевнила, що вигляд у нього чудовий. Але дорогою я відчувала на собі погляди чоловіків і чула знущальні смішки, немов я йшла сама, а може, навіть іще гірше – немов вони натякали, що мій кавалер не заслуговує на пошану. Із тим величезним букетом квітів, нести який він

мені не дозволив, П'етро, такий досконалий у найменших дрібницях, геть не пасував до мого міста. І хоч вільною рукою він обіймав мене за плечі, у мене було враження, що це я повинна його захищати.

Нам відчинила Еліза, потім показався мій батько, а за ним мої брати – усі були святково вдягнені й поводитися аж занадто сердечно. Останньою з'явилася мати, звук її нерівної ходи почувся відразу по тому, як спрацював злив у туалеті. Вона зробила собі зачіску, наклала трохи помади на губи і рум'ян на щоки, і я подумала, що замолоду вона була гарна. Зі зверхнім виразом обличчя вона прийняла квіти, і ми вмостилися в ідальні, де з такої нагоди не було й сліду ліжок, які ми розстеляли ввечері і застеляли вранці. Усе було чисте й акуратне, стіл був ретельно накритий. Мати з Елізою куховарили кілька днів, і вечеря була безкінечною. П'етро ошелешив мене раптовою експансивністю. Розпитував батька про роботу в мерії і так його розговорив, що той облишив літературну італійську, якою розмовляв з утрудненням, і на діалекті почав розповідати всілякі дотепні історії про службовців мерії. Хоч мій наречений мало що з того розумів, але всім своїм видом показував, що йому це страшенно подобається. Крім того, я ніколи не бачила, щоб він так багато їв. Із кожною стравою він не лише розсипався компліментами матері та сестрі, а й попри те, що сам і яйця не вмів собі зварити, розпитував про складники кожного наїдку, наче сам хотів якомога швидше це зготувати. Йому так засмакував картопляний пиріг, що, накладаючи вельми щедру другу порцію, мати мусила пообіцяти, хоча й неохоче, що до його від'їзду зготує страву ще раз. Невдовзі атмосфера за столом стала цілком приємною. Навіть Пеппе та Джанні не пішли гуляти з друзями, а залишилися з нами.

Після вечері перейшли до головного. П'етро посерйознішав і попросив у батька моєї руки. Саме так він і сказав схвильованим голосом. Від цього на очі моєї сестри навернулися сльози, а братам стало смішно. Батько розгубився, пробелькотів якийсь комплімент про те, що такий порядний і серйозний професор робить йому честь цим проханням. Здавалося, що все вже закінчилось, але тут втрутилася моя мати. Вона похмуро сказала:

– Нам не подобається те, що ви не берете церковного шлюбу. Шлюб без священника – ніякий не шлюб.

Усі мовчали. Батьки, мабуть, заздалегідь узгодили потай між собою, що обов'язок оголосити це візьме на себе мати. Батько не зміг стриматися й відразу ж ледь усміхнувся до П'етро, даючи йому зрозуміти: хоч оце «нам» стосувалося і його, але він готовий домовлятися. П'етро усміхнувся йому у відповідь, але вочевидь не вважав, що батько щось тут вирішує, тому звернувся тільки до матері. Я розповідала йому про ставлення моєї родини, тому він підготувався. Почав лагідним тоном з простих речей, висловлюючись, за своїм звичаєм, дуже чітко і ясно. Він сказав, що розуміє їх, але хоче, щоб зрозуміли і його. Він, мовляв, глибоко поважає всіх тих, хто щиро ввіряє себе якомусь богові, але сам він до таких людей не належить. Мовляв, те, що він не вірує у Бога, не означає, що він ні у що не вірить, – у нього є переконання й абсолютна віра у своє кохання до мене. І саме це кохання буде підвалиною нашого шлюбу, а не вівтар, священник чи службовець мерії. Він сказав, що відмова від релігійного обряду для нього принципове питання і що я точно перестану його кохати або ж кохатиму менше, якщо він покаже себе людиною без принципів. І врешті сказав, що моя мати сама б не погодилася ввірити свою доньку

чоловікові, готовому зректися бодай одного зі стовпів, на якому ґрунтується його життя.

Батько слухав ці слова схвально, увесь час енергійно киваючи, брати застигли з роззявленими ротами, а Еліза знову розчулилася. Однак мати лишилась незворушною. Якусь мить вона крутила обручку в себе на пальці, тоді подивилась П'етро просто в обличчя і, замість того щоб повернутися до теми, визнати, що він її переконав, або ж стояти на своєму, вона з холодною рішучістю почала на всі заставки вихвалити мене. Мовляв, я змалечку була незвичайною дитиною. Я могла робити те, чого не вміла жодна інша дівчина в нашому районі. Я була і є її гордістю, гордістю цілої родини. Я ніколи її не розчаровувала. Я заслужила право бути щасливою, і якщо хтось завдасть мені кривди, вона відплатить йому за це сторицею.

Я слухала її збентежено. Увесь той час, поки вона говорила, я намагалася зрозуміти, чи вона каже це серйозно, чи, за своїм звичаєм, хоче натякнути П'етро, що їй начхати на його професорські замашки і всю його балаканину, що то не він робить честь родині Греко, а родина Греко робить честь йому. Але цього я так і не зрозуміла. Натомість мій наречений безоглядно повірив їй і весь час, поки вона говорила, кивав на знак згоди. Коли вона врешті замовкла, сказав, що чудово знає, який я цінний скарб, і він вдячний їй за те, що мене такою виховала. Відтак встромив руку в кишеню піджака, вийняв звідти синій футляр і несміливим жестом простягнув мені. Що це, подумала я, він же дав мені уже перстень, це ще один? Я відкрила футляр. Так, там виявився перстень, чудовий перстень із червоного золота, яким був оправлений оточений діамантами аметист. П'етро пробурмотів: «Він належав моїй бабусі, матері моєї матері, і наша родина буде рада, якщо він стане твоїм».

Подарунок цей означав, що ритуал закінчено. Ми знову почали випивати, батько далі розповідав дотепні історії зі свого приватного й трудового життя, Джанні спитав, за яку команду вболіває П'етро, Пеппе помірявся з ним силою. Тим часом я допомагала сестрі прибирати зі столу. На кухні я припустилася помилки, бо спитала матір:

- Як він тобі?
- Перстень?
- П'етро.
- Негарний, у нього криві ноги.
- Тато був не кращий.
- Ти щось маєш проти свого батька?
- Нічого не маю.
- То помовч, ти вмієш приндитися тільки серед своїх.
- Неправда.

- Ні? То чому дозволяєш собою попихати? Він має свої принципи, а де твої? Вимагай поваги до себе.

Втрутилася Еліза:

- Ма, П'єтро - справжній джентльмен, ти зроду такого не бачила.

- А ти бачила? Уважай, ти, шмаркачко, знай своє місце, інакше дістанеш ляпаса. Ти бачила кучму на його голові? Хіба джентльмени носять таку чуприну?

- Джентльмен - це не про зовнішність, ма, джентльмена відразу видно, це особливий стиль.

Мати вдавала, що не розуміє, сестра, сміючись, виштовхала мене з кухні і весело сказала:

- Щастить же тобі, Лену. П'єтро такий вишуканий, так тебе кохає. Він навіть подарував тобі старовинний бабусин перстень, покажеш мені?

Ми повернулись до ідальні. Тепер усі чоловіки хотіли помірятися силою з моїм нареченим, прагнучи показати себе кращими від професора принаймні в цьому. Він не відмовлявся. Зняв піджак, засукав рукави сорочки й сів за стіл. Він програв Пеппе, програв Джанні, програв навіть батькові. Але мене вразило те, як серйозно він поставився до змагання. Лице його побуряковіло, вена на чолі набрякла, він протестував, коли його супротивники безсоромно порушували правила змагання. А найдивовижнішим було те, як уперто він протистояв Пеппе і Джанні, які тягали штангу, і моему батькові, який голими пальцями міг відкручувати гвинти. Я весь час боялася, що він дасть зламати собі руку, аби лиш не піддатися.

23

П'єтро пробув у нас три дні. Батько, сестра і брати дуже швидко полюбили його. Особливо задоволені були мої брати, бо він кирпи не дер і виявляв до них інтерес, хоч у школі їх вважали нездарамі. Натомість мати далі ставилась до нього холодно і лиш за день до від'їзду дещо зм'якла. Була неділя, батько сказав, що хоче показати зятеві, який Неаполь гарний. Зять погодився і запропонував, щоб ми пообідали в місті.

- У ресторані? - спитала мати, насупившись.

- Авжеж, синьйоро, мусимо відсвяткувати.

- Краще я щось приготую, ми ж домовилися, що я спечу тобі пиріг.

- Ні, дякую, ви й так багато напрацювалися.

Коли ми готувалися вийти, мати відвела мене вбік і спитала:

- Платитиме він?

- Так.

- Ти певна?

- Певна, ма, це ж він нас запросив.

Ми пішли у центр вранці, святково вдягнені. І тут сталося те, що здивувало найперше мене. Батько взяв на себе функції гіда. Показав гостеві замок Маскйо-Анджоїно, королівський палац, статуї королів, замок Кастель-дель-Ово, вулицю Караччоло і море. П'єтро слухав з дуже уважним виразом обличчя. Але в якийсь момент він, перебуваючи в нашому місті вперше, непомітно почав сам розповідати нам про нього, відкривати те, чого ми не знали. Це було прекрасно. Я ніколи особливо не цікавилася містом, у якому минули мое дитинство та юність, і мене дуже здивувало, що П'єтро здатен розповідати про нього з таким захопленням і знанням справи. Він показав нам, що знає історію Неаполя, його літературу, казки, легенди, чимало забавних оповідок, знає все про його видимі пам'ятки і про невидимі, ті що криються під покровом занедбання. Я підозрювала, що він багато знає про місто, бо він взагалі знає все, але крім того він ще вивчав його спеціально, як завжди, дуже ретельно, бо то було мое місто, бо його впливу зазнав мій голос, мої жести, усе мое тіло. Певна річ, батько швидко почувся зайвим, а брати й сестра занудьгували. Я це помітила й подала П'єтро знак, щоб він закруглявся. Він почервонів і відразу замовк. Але мати, як завжди несподівано, взяла його під руку й сказала:

- Продовжуй, це так цікаво, мені ніхто ніколи такого не розказував.

Обідати ми пішли в ресторан у районі Санта-Лючія, де, за словами мого батька, була чудова кухня (він там ніколи не був, але чув про це).

- Я можу замовити те, що хочу? - спитала мене Еліза на вухо.

- Так.

Час минав приємно. Мати забагато випила й почала говорити непристойності, батько й брати взялися жартувати між собою та з П'єтро. Я не спускала очей зі свого майбутнього чоловіка, я не мала сумніву, що справді кохаю його: він знає собі ціну, а все ж за потреби вміє цілком природно забути про себе. Я вперше зауважила, що він любить слухати, що тон його голосу, мов у світського сповідника, відбиває розуміння, і мені це сподобалось. Може, варто було переконати його залишитися ще на день і піти з ним до Ліли, сказати їй: я виходжу заміж за цього чоловіка, він забирає мене з Неаполя, що ти на це скажеш, чи правильно я чиню? Я вже обмірковувала таку можливість, коли за столиком неподалік від нас п'ятеро чи шестеро студентів, які святкували щось за піцою, почали часто поглядати в наш бік, сміючись. Я відразу зрозуміла, що причиною сміху був П'єтро з його густими бровами і копицею волосся над чолом. Не минуло й кількох хвилин, як мої брати одночасно підвелися, підійшли до столика студентів і зі звичною для них брутальністю розпочали сварку. Зчинився рейвах і крик, полетіли стусани. Мати викрикувала прокльони, підтримуючи синів, батько з П'єтро підбігли, щоб відтягти їх. П'єтро розвеселився, бо, схоже, так і не змикитив, що стало причиною сварки. Коли ми вийшли на вулицю, він іронічно спитав: «Це у вас такий місцевий звичай - раптом підводиться і йдете лупцювати людей за сусіднім столиком?» Зрештою він і мої брати

почали сміятися, і це зблизило їх іще більше. Але, шойно трапилась нагода, батько відвів Пеппе та Джанні вбік і став докоряти ім за те, що вони показали себе перед професором такими невихованими. Я почула, як Пеппе намагався виправдатися, він шепотів: «Вони насміхалися з П'етро, тату, що нам було робити?» Мені сподобалося, що він сказав «з П'етро», а не «з професора»: він мав на увазі, що вже вважає його членом сім'ї, своїм хлопцем, дорогоцінним другом і що хоч він трохи чудернацький на вигляд, але ніхто не має права насміхатися з нього у присутності Пеппе. Але цей інцидент переконав мене, що вести П'етро до Ліли не варто: я її добре знаю, у неї злий язик, він здасться їй смішним і вона знущатиметься з нього, як ті хлопці в ресторані.

Увечері, утомлені після цілоденного блукання містом, ми перекусили трохи вдома, а тоді знову вийшли всі разом, щоб провести мого нареченого до готелю. Коли ми прощалися, мати, ще не зовсім твереза, несподівано лунко розцілувала його в обидві щоки. Але коли ми верталися додому, всіляко хвалячи П'етро, вона замкнулась у собі й за всю дорогу і слова не мовила. Лише перед тим, як піти до себе в спальню, злостиво сказала:

– Тобі надміру пощастило, ти на цього бідолашного хлопця не заслуговуеш.

24

Книжка добре продавалася ціле літо, і я далі виступала на презентаціях по всій Італії. Тепер я намагалася відповідати на закиди незворушним тоном, який іноді аж заморожував агресивних слухачів. Іноді мені згадувалися слова Джильйоли, і я використовувала їх у своїх виступах, де було потрібно.

Тим часом на початку вересня П'етро перебрався до Флоренції, оселився в готельчику поблизу вокзалу і зайнявся пошуками помешкання. Він знайшов невеличку квартирку до винайму поблизу церкви Санта-Марія-дель-Карміне, і я відразу поїхала оглянути її. Було то двокімнатне помешкання, темне і в жахливому стані. Кухня маленька, у ванній не було вікна. Коли в минулому я ходила у Ліліне нове помешкання вчитися, вона часто дозволяла мені купатися у своїй ідеально чистій ванні, щоб я могла насолодитися теплою водою і пишною піною. У флорентійському помешканні ванна була сидяча, уся потріскана й пожовкла. Я проковтнула своє незадоволення і сказала, що згодна на цю квартиру: П'етро невдовзі мав почати читати курс лекцій, йому треба було працювати, а не марнувати час. Однаково то були царські палати порівняно з квартирою моїх батьків.

Але коли П'етро саме збирався підписувати угоду про оренду, забігла його провідати Аделе, яка, на відміну від мене, не побоялася висловити свою думку. Вона сказала, що ця нора геть не годиться для людей, котрим доведеться багато часу проводити вдома за роботою. Тому вона зробила те, чого не зробив її син, хоч і міг би зробити. Сіла на телефон і, не зважаючи на гіперболізовані протести П'етро, обдзвонила декого зі своїх флорентійських знайомих, які мали певний вплив. Через якийсь час у районі Сан-Нікколо вона знайшла залиту сонцем п'ятикімнатну квартиру з великою кухнею і пристойною ванною за смішне комірне, бо по знайомству. Але на цьому вона не зупинилася – дещо переробила в помешканні своїм коштом і допомогла мені з вибором меблів. Пропонувала, радила, підказувала. Але

часто я бачила, що вона не довіряє ані моїй слухняності, ані моему смакові. Коли я погоджувалася, вона мусила переконатися, що моя згода щира, а якщо не погоджувалася, вона тиснула на мене, аж поки я не змінювала думки. Переважно ми завжди робили так, як казала вона. Зрештою, я рідко їй заперечувала, слухалася без опору і навіть намагалася чогось навчитися. Мене полонив ритм її мови, чарували її жести, її зачіски, сукні, взуття, брошки, намиста, її прегарні сережки. А їй подобалася та моя постава уважної учениці. Вона переконала мене коротко підстригти волосся, купити одяг на її смак у надзвичайно дорогому магазині, де вона мала великі знижки, подарувала мені пару тфелъ, які їй подобалися і які вона б охоче придбала собі, але вважала, що вони не годяться для її віку, і навіть завела мене до свого дантиста.

Аделе вважала, що в нашому помешканні треба ще багато чого змінити, а П'етро був переобтяжений роботою, тому наше одруження було перенесене з осені на весну, і це дозволило моїй матері далі провадити війну, щоб запопасти мої гроші. Я намагалась уникати надто гострих конфліктів, старалась довести їй, що не забуваю про родину. Після проведення телефону я заплатила за побілку коридору й кухні, поклеїла в ідальні нові квітчасті шпалери фіалкового кольору, купила Елізі пальто, придбала на виплат телевізор. Тоді я вирішила подарувати щось і собі: записалася в автошколу, легко склала іспит і отримала водійські права. Мати аж роздратовалася:

– Ти так любиш викидати гроші на вітер! Навіщо тобі права, якщо не маєш машини?

– Знадобляться згодом.

– Хочеш купити собі машину, так? Скільки у тебе насправді грошей?

– Це не твоя справа.

Автомобіль мав П'етро, і після одруження я збиралася ним користуватися. Коли він знов приїхав у Неаполь, тепер уже автівкою, і привіз своїх батьків познайомитися з моїми, то дав мені поїздити за кермом по старому і новому районах. Я проїхала головною вулицею, повз початкову школу та бібліотеку, піднялася вуличками туди, де жила Ліла після одруження, повернулась назад, проїхала повз скверик, і ця поїздка за кермом була єдиною приємною подією того дня, яка мені запам'яталася. Потім був жахливий пополудень, після якого відбулася страшенно довга вечерея. Ми з П'етро докладали всіх зусиль, аби якось визволити обидві родини з полону збентеження – ці світи були такі далекі один від одного, що постійно западала безкінечна мовчанка. Коли родина Айрот поїхала геть, навантажившись величезною кількістю залишків їжі, які їм впихнула моя мати, мені раптом здалося, що все це якесь суцільне непорозуміння. Я походжу з цієї родини, а П'етро з тієї, у тілі кожного з нас криються риси наших предків. Яким буде наше подружнє життя? Що на мене чекає? Що переважить – подібності чи відмінності? Чи зможу я написати ще одну книжку? Коли і про що? Чи підтримає П'етро мене? А Аделе? А Маріароза?

Якось увечері, коли мені в голові кружляли подібні думки, з вулиці мене хтось покликав. Я відразу впізнала голос Пасквале Пелузо і підбігла до вікна. Побачила, що він не сам, з ним був Енцо. Я стривожилась. Хіба о

цій порі Енцо не повинен бути вдома, у Сан-Джованні-а-Тедуччо, з Лілою та Дженнаро?

- Можеш спуститися вниз? - гукнув мені Пасквале.

- Що сталося?

- Ліна нездорова і хоче тебе бачити.

- Уже йду, - сказала я і кинулася сходами вниз, хоч мати кричала мені вслід: «Ти куди так пізно, вертайся!»

25

Я вже давно не бачила ні Пасквале, ні Енцо, але ми не обмінялися звичними люб'язностями, бо вони прибули заради Ліли і відразу перейшли до справи. Пасквале відростив собі бороду на манір Че Гевари, і я подумала, що йому личить. Очі здавалися більшими й виразнішими, густі вуса прикривали зіпсовані зуби, навіть коли він сміявся. А от Енцо не змінився, був, як завше, мовчазний і зосереджений. Тільки коли ми сіли в старе авто Пасквале, я усвідомила, як дивно бачити їх разом. Я була переконана, що ніхто в нашому районі більше не хоче знатися з Лілою та Енцо. Але, схоже, усе було не так: Пасквале навідувався до них, привіз Енцо до мене, Ліла послала їх разом до мене.

Як усе було, розповів мені Енцо - лаконічно й послідовно, як зазвичай. Після роботи на будівництві поблизу Сан-Джованні-а-Тедуччо Пасквале мав завітати до них на вечерю. Енцо і Пасквале прийшли о сьомій годині, але Ліли вдома не було, хоч вона зазвичай поверталася з фабрики о пів на п'яту. Помешкання було порожне, Дженнаро був у сусідки. Вони взялися готувати їсти, Енцо нагодував хлопчика. Ліла з'явилася лише близько дев'ятої, дуже бліда й знервована. На запитання Енцо і Пасквале не відповідала. Лиш сказала переляканим голосом: «У мене випадають нігті». То була неправда, Енцо подивився на її руки - нігті були на місці. Тоді вона розсердилася й зачинилася у своїй кімнаті разом з Дженнаро. Через якийсь час гукнула з кімнати, щоб вони поїхали подивитися, чи я вдома, бо вона мусить терміново поговорити зі мною.

Я спитала в Енцо:

- Ви посварилися?

- Ні.

- Їй стало погано, вона поранилась на роботі?

- Здається, ні, не знаю.

Пасквале сказав мені:

- Не варто хвилюватися. Б'юсь об заклад, що тільки-но Ліна тебе побачить, то відразу заспокоїться. Я такий радий, що ми тебе знайшли, ти ж тепер велике цабе, мабуть, геть заклопотана.

Я стала заперечувати, але на доказ він процитував ту давню статтю в «Уніті», й Енцо схвально кивнув – він теж її читав.

– Ліла теж її бачила, – сказав він.

– І що сказала?

– Їй дуже сподобалось фото.

– Проте, – буркнув Пасквале, – вони тут стверджують, що ти студентка. Мусиш написати в газету і пояснити, що ти вже дістала диплом.

Він нарікав на те, що «Уніта» забагато уваги приділяє студентам. Енцо погодився з ним, їхні балачки не надто відрізнялися від тих розмов, які я чула в Мілані, тільки лексикон був не такий вишуканий. Було зрозуміло, що Пасквале хотів розважити мене бесідою на теми, гідні особи – хоч вона і їхня подруга, – про яку писали в «Уніті», ще й помістили її фото. А може, таким чином вони просто хотіли прогнати тривогу, свою і мою.

Я прислухалася до їхньої розмови. Одразу стало зрозуміло, що вони зблизилися саме завдяки політичним уподобанням. Вони часто бачилися після роботи, на зборах партійного осередку чи якогось комітету. Я слухала, іноді з увічливості вставляла слівце, вони відповідали, а тим часом мені ніяк не виходила з голови Ліла. Її явно мучив якийсь неспокій, хоч вона завжди була такою витривалою. Дорогою до Сан-Джованні мені стало зрозуміло, що вони пишаються мною. Зокрема, Пасквале уважно ловив кожне мое слово і часто поглядав на мене в дзеркальце заднього виду. Хоч його звичний сиромудрий тон нікуди не подівся – він же був секретарем районного відділку комуністичної партії, – насправді він шукав у моїх політичних висловлюваннях підтвердження того, що він робить усе правильно. І справді, коли він відчув підтримку з мого боку, то трохи зажурено пояснив, що разом з Енцо та іншими він тепер бере участь у жорстокій сутичці всередині партії, більшість членів якої – сказав він скрушно, вдаривши руками по кермі – воліє чекати, аж доки Альдо Моро^[4] – Альдо Моро (1916–1978) – італійський політик, християнський демократ, двічі очолював уряд Італії. У 1970-х роках був автором так званого «історичного проекту», суть якого полягала в тому, щоб допустити комуністів до участі в уряді. 15 березня 1978 року був викрадений, а згодом убитий угрупованням «Червоні бригади».] свисне ім, як свищать слухняному собаці, тоді як треба перестати зволікати і ставати до бою.

– А ти як думаєш? – спитав він.

– Твоя правда, – мовила я.

– Ти молодець, – урочисто похвалив він мене у відповідь, поки ми піднімалися брудними сходами, – ти завжди була молодчиною. Правда, Енцо?

Енцо кивнув, погоджуючись, але я зрозуміла, що тривога за Лілу наростала в ньому з кожною сходинкою, як наростала вона і в мені, і він почувався винним, що відволікається на ці балачки. Він відчинив вхідні двері і голосно повідомив: «Ми прийшли». Тоді вказав мені двері, наполовину

засклені матовим склом, крізь яке соталося слабке світло. Я легенько постукала й увійшла.

26

Ліла лежала на розкладному ліжку, повністю одягнена. Біля неї спав Дженнаро. «Заходь, – сказала вона, – я знала, що ти прийдеш. Дай мені цьом». Я поцілувала її в щоки, сіла на порожнє ліжечко, де, мабуть, спав її син. Скільки часу минуло, відколи я бачила її востаннє? Вона ще більше схудла, стала ще блідіша, мала червоні очі, потріскані крила носа, на довгастих долонях – сліди порізів. Тихим голосом, щоб не розбудити дитину, вона заговорила, не зупиняючись: я бачила тебе в газетах, гарний маеш вигляд, чудова зачіска, я все про тебе знаю, знаю, що виходиш заміж за професора і виїздиш до Флоренції, ти молодець, вибач, що примусила тебе приїхати о такій порі, у мене голова туманіє, все розлазиться, мов стінні шпалери, як добре, що ти тут.

– Що сталося? – спитала її я й нахилилася, щоб погладити її руку.

Того запитання, того жесту було для неї занадто. Вона витріщила очі, затремтіла й висмикнула руку.

– Зі мною щось недобре, – сказала вона, – але зажди, не бійся, я зараз заспокоюся.

Вона заспокоїлася. Тихо, майже по складах промовила:

– Я покликала тебе сюди, Лену, бо хочу, щоб ти дала мені одну обіцянку, і я довіряю тільки тобі: якщо зі мною щось станеться, якщо мене заберуть у лікарню або замкнуть у божевільні, якщо я десь пропаду, ти повинна забрати до себе Дженнаро, повинна опікуватися ним, він має рости у твоєму домі. Енцо добра, порядна людина, я йому довіряю, але він не може дати дитині того, що можеш дати ти.

– Чому ти так кажеш? Що з тобою? Поясни мені, я нічого не розумію.

– Спершу пообіцяй.

– Гаразд.

Вона знов затрусилася, і я аж злякалася.

– Ні, сказати «гаразд» не досить. Мусиш тут і зараз запевнити, що дитиною опікуватимешся ти. Якщо тобі потрібні будуть гроші, знайди Ніно, скажи, що необхідна допомога. Але пообіцяй мені, що дитину виховуватимеш ти.

Я непевно глянула на неї й пообіцяла. А тоді слухала її цілу ніч.

27

Я, мабуть, востаннє розповідаю про Лілу з усім багатством подробиць. Пізніше її образ дедалі більше тьманив перед очима, а відомостей про її

життя я діставала щораз менше. Шляхи наші розійшлися, і ми віддалилися одна від одної. Але попри це, навіть коли я жила в інших містах і ми практично не зустрічалися, навіть коли вона не давала про себе звісток, а я намагалася не розпитувати про неї, все одно її тінь то штрикала, то гнітила мене, то сповнювала гордістю, то збивала пиху, не даючи спокою.

Цей стимул потрібен мені навіть зараз, коли я пишу. Я хочу, щоб вона була присутня, тому й пишу це. Хочу, щоб вона щось викреслювала, щось привносила, щоб збагачувала нашу історію, додаючи до неї, залежно від настрою, усе те, що вона знала, сказала або подумала: про те, як вона опинилася сам на сам з фашистом Джіно, як зустрілася з Надею, донькою викладачки Гальяні; про те, як знову прийшла в той будинок на проспекті Вітторіо Емануеле, де раніше почувалася незатишно; про те, як без ілюзій подивилася на свій сексуальний досвід. Коли я її слухала, мене то охоплювало збентеження, то понизував біль, і лише кілька разів я перервала її довгу оповідь. Але про це розповім пізніше.

28

Після того як «Блакитна фея» перетворилась на легкий попіл у багатті на фабричному дворі, Ліла повернулась до роботи. Не знаю, як сильно вплинула на неї наша зустріч, цілими днями вона, напевно, почувалася нещасною, але причини не дошукувалась. Вона знала, що деякі речі завдають болю, і стала чекати, поки нещасливість ця не перетвориться спершу просто на поганий настрій, тоді на легкий смуток, а відтак на нормальну буденну заклопотаність: треба ж подбати про Дженнаро, позастеляти ліжка, прибрати в помешканні, випрати й випрасувати одяг Дженнаро та Енцо, та й свою одягу теж; зварити їсти для них трьох, відвести Ріно до сусідки, давши їй тисячу вказівок, побігти на фабрику, терпіти там тяжку працю та знущання, повернутися і зайнятися сином, зокрема трохи поспілкуватися з дітьми, з якими він бавився, приготувати вечерю, утрюх повечеряти, укласти спати Дженнаро, поки Енцо прибирає зі столу і мие посуд, повернутися на кухню і засісти разом з ним за навчання – адже для Енцо це було дуже важливо, і вона, хоч і втомлена, не хотіла йому в цьому відмовляти.

Що вона знайшла в тому Енцо? Загалом, гадаю, те ж саме, що шукала у Стефано та Ніно: спосіб нарешті розставити все на свої місця. Але якщо Стефано, коли з нього опала завіса грошей, виявився людиною безпринципною і небезпечною, а Ніно, коли з нього опала завіса розуму, здимів, залишивши по собі чорний біль, Енцо поки що здавався їй нездатним на прикрі несподіванки. Вона знала його з початкової школи, з якихось незрозумілих причин завжди поважала, а тепер він став таким цілеспрямованим у кожному русі чоловіком, таким рішучим стосовно світу і таким лагідним з нею, що вона виключала можливість, що він раптом виявиться зовсім іншим.

Разом вони, звісно, не спали, Ліла не могла себе до цього примусити. Кожен зачинявся у своїй кімнаті, і вона слухала, як він ходить за стіною, аж поки все не затихало і не лишалися тільки звуки, що долинали з інших квартир та з вулиці. Попри втому їй не спалося. У темряві всі причини її нещастя, які вона обачно не називала, змішувалися в голові й зосереджувалися на Дженнаро. Вона замислювалась: «Ким стане цей хлопчик?» Думала: «Мені не слід називати його Рінуччо, це схилить його до

вживання діалекту». Міркувала: «Мушу подбати і про тих дітей, з якими він грається, щоб у їхньому товаристві він не набрався поганого». Визнавала: «Часу в мене обмаль, я вже не та, що колись, більше нічого не пишу, не читаю книжок».

Іноді вона відчувала в грудях якийсь тягар. Була глупа ніч, вона тривожилася, вмикала світло, приглядалась до сонного сина. Від Ніно у Дженнаро не було майже нічого, він радше нагадував її брата. Змалку хлопчик і на крок не відступав від неї, а тепер він нудьгував, верещав, хотів бігти гратися, огризався. «Я дуже люблю його, – міркувала Ліла, – але чи справді я люблю його таким, яким він є?» Нехороше запитання. Що більше вона придивлялася до сина, то більше розуміла: хоч сусідка завжди називала його розумником, виростає він не таким, яким вона хотіла його бачити. Вона відчувала, що ті роки, які вона присвятила лише йому, нічого не дали. Тепер їй здавалося неправдою те, що вдача людини залежить від того, як минуло її раннє дитинство. Важливо бути наполегливим, а наполегливості в Дженнаро катма, як, зрештою, і в неї. «Мене весь час заносить, – казала вона собі, – зі мною щось не те, і з ним теж щось не те». Тоді соромилася цих своїх думок і шепотіла сонному хлопчикові: «Ти молодець, уже вмієш читати й писати, знаєш додавання і віднімання, мати твоя – дурепа, їй ніколи не догодиш». Цілувала малого в чоло й вимикала світло.

Але сон не йшов, особливо в ті дні, коли Енцо вертався пізно і відразу йшов спати, не кличучи її до навчання. У таких випадках Ліла уявляла собі, що він, мабуть, зустрічався з повією або коханкою – якоюсь робітницею на тій фабриці, де він працює, активісткою комуністичного осередку, куди одразу вступив. «Чоловіки так уже влаштовані, – думала вона, – принаймні мої знайомі: мусять весь час трахатися, інакше почуваться нещасливими. Маю сумнів, що Енцо інший, з якого дива. Зрештою, я його відштовхнула, залишила спати самого, тож не мені чогось вимагати». Вона тільки боялася, що він закохається і прожене її. Її не хвилювало, що вона опиниться без даху над головою, – вона ж працювала на ковбасній фабриці і міцно стояла на ногах, і за цих обставин, як не дивно, почувалася набагато краще, ніж коли вийшла за Стефано і мала купу грошей, але мусила коритися йому. Її скоріше лякало, що їй бракуватиме шляхетності Енцо, уваги, з якою він ставився до всіх її тривог, спокійної сили, якою віяло від нього і завдяки якій вона врятувалася спершу від відсутності Ніно, а відтак від присутності Стефано. Тим паче, що в її теперішньому становищі він єдиний давав їй розраду, вбачаючи в ній надзвичайні здібності.

– Знаєш, що це означає?

– Ні.

– Прочитай уважно.

– Це німецька, Енцо, я не знаю німецької.

– А ти напружся трохи, то й зрозумієш, – казав він їй, трохи жартома, а трохи і всерйоз.

Хоч вона скінчила тільки п'ять класів початкової школи, Енцо, який завдяки значним зусиллям врешті отримав атестат про середню освіту, вважав її набагато кмітливішою від себе і приписував їй неймовірну здатність швидко опановувати будь-який предмет. І коли він суто інтуїтивно здогадався, що не лише мови програмування електронних обчислювальних машин визначатимуть майбутнє людського роду, а й люди, які першими вивчать їх, відіграють нечувану роль в історії, він одразу звернувся до неї.

- Допоможи мені.
- Я втомилася.
- Наше життя жалюгідне, Ліно, треба щось міняти.
- Мене таке життя влаштовує.
- Дитина цілий день з чужими людьми.
- Дженнаро уже виріс, не можна тримати його весь час під скляним ковпаком.
- Поглянь на свої руки, вони геть зіпсовані.
- Це мої руки, можу робити з ними, що хочу.
- Я хочу заробляти більше, заради тебе і Дженнаро.
- Дбай про свої справи, а я дбатиму про свої.

Так грубо вона відповідала завжди. Енцо записався на заочні курси – недешеві для їхньої кишені – які передбачали періодичне надсилення виконаних завдань у міжнародний центр обробки даних в Цюриху, де їх перевіряли і відсиляли назад з виправленнями. Поступово він втягнув у це Лілу, і вона таки взялася допомагати йому. Але тепер вона поводитися цілком інакше, ніж з Ніно – тоді вона прагнула всілякими способами довести йому, що здатна допомагати в усьому. Навчаючись разом з Енцо, вона була спокійна, не намагалася переплюнути його. Ті вечірні години, які вони присвячували навчанню, були для нього додатковим зусиллям, а для неї заспокійливим засобом. Може, саме тому в тих нечастих випадках, коли він повертався пізно і не потребував її допомоги, Ліла не могла заснути й тривожно прислухалася до дзюркоту води у ванній, якою, як вона собі уявляла, Енцо змиває зі свого тіла сліди зв'язку з коханками.

На фабриці – вона відразу це зрозуміла – важка праця викликала в людей бажання займатися сексом не з дружиною чи чоловіком удома, куди вони верталися змучені і без жодних бажань, а просто на роботі, вранці або пополудні. За кожної нагоди чоловіки розпускали руки, чіплялися до всіх жінок, які траплялися на шляху; жінки ж, особливо немолоді, сміялися, випинали груди, закохувалися, і кохання ставало розвагою, яка полегшувала важку працю й розганяла нудьгу, даючи ілюзію справжнього життя.

З найперших днів її роботи чоловіки намагалися панібратствувати з нею, немов приносячись. Ліла відштовхувала їх, вони сміялися і йшли геть, наспівуючи пісеньки з непристойними натяками. Якось уранці, щоб остаточно поставити крапки над «і», вона мало не відірвала вухо одному чолов'язі, коли він, проходячи повз неї, бовкнув щось сороміцьке й цьомнув у шию. Був то сорокарічний красень на ймення Едо, який підсипався до всіх жінок і добре вмів розповідати солоні дотепи. Ліла вхопила його за вухо, з усієї сили скрутила його, уп'явшись нігтями у вушну раковину, і не відпускала, хоч той репетував, намагаючись водночас захиститись від її стусанів колінами. Після цього вона, люта, мов чорт, пішла до Бруно Соккаво скаржитись.

Відколи Бруно взяв її на роботу, Ліла бачила його лише кілька разів, мимохідь, не звертаючи на нього особливої уваги. Натомість за цієї нагоди вона змогла добре придивитися до нього – він підвівся з-за бюрка, як це роблять джентльмени, коли в кімнату заходить дама. Лілу охопив подив: набрякле лице, затуманені переситом очі, кремезний тулуб, а особливо дивував червоний колір обличчя, який, мов магма, виділявся на тлі смолянистого волосся і білих, як у вовка, зубів. Замислилась: що спільного в цього суб'єкта з тим хлопцем, студентом права, приятелем Ніно? І відчула, що між тими часами на Іскії і теперішньою ковбасною фабрикою ніякого зв'язку немає: між ними простягалася прірва, і під час стрибка з одного боку цієї прірви на другий – можливо, тому, що батько його захворів і тягар турботи (і боргів, як казав дехто) раптом упав на його плечі – Бруно зникчменів.

Вона виклала йому свої претензії, і він засміявся.

– Ліно, – сказав він з пересторогою, – я зробив тобі послугу, але ти не маєш мені влаштовувати комедій. Ми всі тут важко працюємо, не можна присікатися до кожного, людям треба іноді розслаблятися, інакше все окошиться на мені.

– Розслабляйтеся самі з собою.

Він кинув на неї веселий погляд:

– Мені здавалося, що тобі подобається жартувати.

– Мені подобається тоді, коли я цього хочу.

Від злобного тону Ліли він посерйознішав. Тоді вказав їй на двері: іди, працюй.

Але відтоді щоразу, як зустрічав на території фабрики, заговорював до неї перед усіма і робив якийсь зичливий комплімент. Це врешті визначило Лілін статус на фабриці: вона у фаворі в молодого Соккаво, а тому краще дати їй спокій. Це, схоже, підтвердилось одного пополудня, коли відразу після обідньої перерви дорогу їй заступила огрядна жінка на ймення Тереза і насмішкувато сказала: тебе кличуть до сушильного цеху. Ліла пішла у прямокутне приміщення сушильного цеху, повне ковбасних виробів, що в'ялилися, звисаючи зі стелі у жовтjавому світлі. Там вона побачила Бруно, який удавав, ніби щось перевіряє, але насправді хотів побалакати з нею.

Він ходив по цеху, з виглядом знавця мацав і нюхав ковбаси, тим часом розпитував її про Пінууччу, її зовищу, а потім – і це прикро вразило Лілу – сказав, не дивлячись на неї і вдаючи, ніби розглядає палку сопрессати[5 – Сопрессата – сиров'ялена ковбаса, різновид салямі, типова для південних областей Італії.]: вона не була щаслива з твоїм братом, того літа вона закохалась у мене, як ти закохалась у Ніно. Він пройшов далі і, повернувшись до неї спиною, додав: з нею я зрозумів, що вагітні жінки дуже любляють кохатися. Тоді, не давши їй часу відповісти, зіронізувати або розсердитись, він зупинився посеред приміщення і заявив, що взагалі-то вся ця фабрика ще змалечку викликала в нього огиду, але тут, у сушильному цеху, він завжди почувався добре, тут він отримував певне задоволення, відчуття завершеності, розуміння, що вироби тут визрівають, улежуються, поширюють свій запах, готуються вийти на ринок. «Дивись, помацай, – сказав він їй, – вони вже підсохли, затверділи, понюхай ці пахощі: вони схожі на запах чоловіка і жінки, коли вони обіймаються й пестять одне одного – тобі подобається? – якби ти знала, скількох дівчат я приводив сюди ще хлопчиськом». Тут він обійняв її за талію, ковзнув губами по довгій шиї, одночасно стискаючи сідниці. Він немов мав сто рук, які з шаленою швидкістю шастали то поверх халата, то під ним; він сопів, обмацуючи її без жодної насолоди, у полоні чистої хоті.

Лілі ж усе це, починаючи від запаху ковбас, нагадало брутальність Стефано, і на кілька секунд сили залишили її, вона злякалася, що він її вб'є. Відтак її охопила злість, вона вдарила Бруно в обличчя й між ногами та заверещала: «Ти, засранцю, у тебе там нічого нема, ану, витягни його тільки, я відразу його тобі відірву, мудак!»

Бруно відпустив її і зробив крок назад. Торкнувся губи, яка кривавила, знічено захихотів і пробурмотів: «Вибач, я думав, ти хоч трохи мені вдячна». Ліла крикнула йому: «Хочеш сказати, що я мушу віддячити, інакше звільниш мене?» Він знов захихотів, похитав головою: «Та ні, не хочеш, то й не треба, я ж вибачився, що тобі ще потрібно?» Але вона геть розлютилася, тільки тепер відчула на своєму тілі сліди його рук і знала, що це відчуття не зникне, що його не можна змити милом. Відступила до дверей і сказала: «Цього разу тобі пощастило, але проженеш ти мене чи ні – однаково я ще примушу тебе проклясти ту хвилину, коли ти насмілився мене торкнутися». Вона вийшла, а він тим часом бурмотів: «Що я тобі такого зробив, я ж нічого не зробив, ходи сюди, аби ж то були найбільші проблеми, ну ж бо, помиримось».

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=65896673&lfm=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

1

Плащ. (Тут і далі прим. ред.)

2

Італійська неофашистська партія (1946-1995).

3

Руді Дучке – німецький марксистський соціолог і політик, найвідоміший лідер західнонімецького і західноберлінського студентського руху 1960-х рр. Даніель Кон-Бендіт – один з лідерів травневих заворушень у Франції 1968 року, пізніше – активний діяч німецької та французької зелених партій.

4

Альдо Моро (1916-1978) – італійський політик, християнський демократ, двічі очолював уряд Італії. У 1970-х роках був автором так званого «історичного проекту», суть якого полягала в тому, щоб допустити комуністів до участі в уряді. 15 березня 1978 року був викрадений, а згодом убитий угрупованням «Червоні бригади».

Сопрессата – сиров'ялена ковбаса, різновид салямі, типова для південних областей Італії.